

Co-funded by
the European Union

Düs hariduses, tööelus ja töös -Dysineduprowork

WP2.1

Euroopa uuringuraport

WP2: Tegevus 1. Heade tavade aruanne

Tegevuse juht: EELI

Partnerid: BJC, Logopsycom, VIKK, Eurocultura.

SISUKORD

1. I3	
2. Taustauuringud	5
Uurimisküsimused.....	6
2.1 Milline on praegune ELi või riiklik poliitika ja tavad ning mil määral toetavad või hõlbustavad need düs õppijate õppimist kutsehariduse ja koolituseraames?.....	6
2.2 Kas on märkimisväärseid lünki teabes, mis aitaksid hinnata neurodistsipliini teadlikkuse, poliitika või tavade taset kutsehariduse ja -koolituse valdkonnas?	13
2.3 Milline on praegune ELi või riiklik poliitika ja tavad ning mil määral toetavad või hõlbustavad need düsleksia õppijate õppimist töökohal?.....	13
2.4 Kas on märkimisväärseid lünki teabes, mis aitaksid hinnata neurodistsipliini teadlikkuse, poliitika või tavade taset töökeskkonnas?	14
3. Igast partnerriigist avalikult kättesaadavad andmed järgmistes valdkondades:	14
3.1 Töötuse määr vs. töötus koos düs määraga	14
3.2. Kutsehariduse ja -koolituse lõpetamise eriala vs. tööerakendamine	14
3.3. Konkreetsed andmed, mis jälgivad teatud düs tööhõivet või tööhõivevõimalusi.....	15
3.4 Asjakohane teave riikide kaupa.....	15
4. Materjalid ja meetodid	16
5. Lauauuringu väljatöötamine	16
5.1 Neurodivergentsete töötajate ja üliõpilaste jaoks kättesaadav toetus partnerriikides.....	16
5.2. NÄIDETE/PÕHIMÕTETE LOETELU TÖÖKOHAL/KUTSEÕPPEKESKKONNAS.....	17
6.TULEMUSED.....	19
7.KOKKUVÕTE.....	19
8. JÄRELDUSED.....	21
LISA (riikide kaupa)	22

Co-funded by
the European Union

1. Sissejuhatus

Käesoleva aruande esmane eesmärk on uurida ja dokumenteerida igakülgset düs-häirete praegust olukorda projekti partnerriikides, nimelt Iirimaa, Kreekas, Belgias, Eestis ja Itaalias. Aruandes püütakse anda põhjalik kirjeldus diskrimineerivate tavade vastu võitlemiseks kavandatud poliitikate, õigusaktide ja tavade ulatusest ja tõhususest, soodustades seeläbi neurodiverentsete tunnustega (düs) inimeste paremat üleminekut kutseharidusest tööturule. Selle põhieesmärk on teavitada lugejaid neurodiversiteediga seotud valitsevast olukorrast. Aruande peamised osad hõlmavad muu hulgas varasemate uuringute põhjalikku uurimist, milles uuritakse hariduslike erivajadustega õpilasi ja nende seost tööturuga ning neurodivergentsetele töötajatele kättesaadavaid toetusmehhanisme. See aruanne aitab kaasa partnerluste laiemale hinnangule kaasamismaastiku kohta Euroopas ja ELi tööturumaastikul tehtud järeldustest saadud õppetundidele, et pakkuda täpsemaid ja asjakohasemaid lahendusi düs-töötajatele/töötajatele ning anda teavet projekti DysinEduProWork järgmistele tööpakettidele.

DysinEduProWork projekt on partnerlus, mille eesmärk on lahendada düs inimeste probleeme hariduses ja tööturul. See keskendub konkreetselt spetsiifiliste õpiraskustega inimeste tegelikule olukorrale, kuigi vahepeal võib ta kohata probleeme ja lahendusi, millel on märkimisväärne ristumine teiste puuetega ja/või mitmete sarnaste puuetega inimeste ja rühmade jaoks.

2. Taustauuringud

Kaasaegset tööjõudu iseloomustab väga erinev taust, kogemused ja vaatenurk, mistõttu on oluline arendada kaasavat keskkonda. Globaliseerumise ja tehnoloogilise arengu suurenemisega on vajadus mitmekesiste ja kaasavate töökohtade järele, mis toetavad vajadusi ja kohandusi, muutunud kättesaadavamaks. Sellest hoolimata on see toonud kaasa uued ootused ligipääsetavusele ning vajadused tekivad ja arenevad aja jooksul edasi. Analüüsides olemasolevaid poliitikameetmeid, tavaid ja andmeid, püüab käesolev aruanne aidata kaasa DysinEduProWork projekti üldeesmärkidele, edendades kaasamist ja andes väärtuslikke teadmisi tõhusamate

strateegiad Düs töötajatele ja töötsijatele. Käesoleva aruande konkreetne kontekst projekti DysinEduProWork raames on hinnata põhjalikult kaasamise võimalusi Euroopa tasandil ja partnerriikides.

Olemasolevate poliitikate ja tavade kohta saadud teadmised kutsehariduse ja -koolituse ning töökeskkonna kohta aitavad meil viia meie projekti strateegiad vastavusse praeguse olukorraga. Uurimistulemused koos WP2.2 intervjuude tulemustega võimaldavad meil kindlaks teha valdkonnad, kus meie projekt saab avaldada olulist mõju. Varem avaldatud aruannete ja lugude läbivaatamine rikastab meie arusaamist neurodivergentsete inimeste kogetud probleemidest ja edusammudest. Need teadmised on hindamatu väärtusega ressursside ja abimaterjalide väljatöötamisel, mis vastavad meie sidusrühmade tegelikele kogemustele. Uurimistulemusi kasutatakse selleks, et kohendada meie uuenduslikke õppevahendeid vastavalt neurodivergentsete inimeste erivajadustele.

Uurimisküsimused

2.1 Millised on praegused ELi või riiklikud poliitikameetmed ja tavad ning mil määral toetavad või hõlbustavad need düs õppijate õppimist kutsehariduse ja -koolituse raames?

Kreekas on rakendatud seadusandlikke meetmeid, et kaitsta düs-õppijaid ja luua spetsiaalsed hariduskeskkonnad, kusjuures Euroopa Erivajaduste ja Kaasava Hariduse Agentuuril on oluline roll kaasavate tavade toetamisel. Vaatamata õigusaktidele jääb Kreeka edusammud siiski ELi keskmisest maha (Pappas jt; Zoniou-Sideri jt). Olemasolevad seadused ja poliitikameetmed on puudulikud, kuna haridussüsteem ja tööturg säilitavad tõkkeid ja säilitavad noorte düs-õppejõudude diskrimineerimise, mis on sageli tingitud jagunevast poliitikast ja sobivate materjalide puudumisest (Fyssa jt; Fyssa ja Vlachou; Pappas jt).

Iirimaa on olemas riiklik puuetega inimeste kaasamise strateegia 2017-2021, mis on puuetega inimeste vajaduste rahuldamise nurgakivi. Raamistiku eesmärk on tagada võrdsed õigused, valikuvõimalused ja juurdepääs haridusele ja tööhõivele. Mõned peamised haridusega seotud prioriteedid hõlmavad õigeaegset juurdepääsu hindamisele ja sekkumistele, tõelise väärtusega haridusprogramme, mis on mõeldud puuetega õppijate motiveerimiseks ja nende toetamiseks, et nad jõuaksid oma

Co-funded by
the European Union

täisväärtuslikku potentsiaali, aidates puuetega inimesi, andes neile suuniseid ja luues uusi võimalusi (Riiklik puuetega inimeste kaasamise strateegia 2017-2021 lk 26). Iirimaa praegused tavad hõlmavad mõistlikke kohandusi, mida pakutakse dūs õpilastele Iirimaa kutsehariduse ja -koolituse keskkondades. Mõned viisid, kuidas kutseharidus- ja -koolituskohad toetavad õpilasi, hõlmavad loengumärkmete koopiote, märkmete tegemise toetuse, abistava tehnoloogia, lisaõpetuse ja lugemisstrateegiate pakkumist. Puudega üliõpilased saavad kasutada "Disability Access Route to Education" (DARE), mis toetab puudega üliõpilaste juurdepääsu kolledžile. DARE-kavale kvalifitseerumiseks peaksid dūs-häiretega inimesed tõendama oma puuet/spetsiifilisi õpiraskusi ja esitama haridusliku mõju avalduse, milles kirjeldatakse nende raskusi teise taseme hariduses, nagu on kirjeldatud Iirimaa Düsleksia Ühingu (DAI) poolt (Accessing College and Further Education §3 <https://dyslexia.ie/>). Täiskasvanute puhul, kes võivad naasta haridustee juurde või kes on tunnistanud koolist varakult lahkunuteks, võib neil olla raskusi selle kava alusel kolledžisse pääsemisel, kuna nad peavad esitama nõutava diagnoosi ja mõju avalduse kooliasutustes, mida sõltuvalt nende viimasest kokkupuutest selliste asutustega võib olla keeruline saada.

Kõik avalike teenuste osutajad on 2005. aasta puuetega inimeste seaduse alusel seadusega kohustatud toetama ja tagama puuetega inimestele juurdepääsu teenustele ja rajatistele ning kolledžid peavad tagama, et nende haridusprogrammid on juurdepääsetavad, pakkudes mõistlikke abinõusid ja et töötajad on kursis universaalsete õpetamis- ja õppemeetoditega. Seda kinnitab ka puuetega inimeste kaasamise riiklik strateegia 2017-2021, milles seatakse prioriteediks avaliku sektori teabe kättesaadavus ja avalike teenuste universaalne disain ning isikukeskse lähenemisviisi tähtsus avalike teenuste osutamisel puuetega inimeste toetamiseks.

Eesti on rakendanud mitmeid poliitikameetmeid ja tavaid, et toetada õppimist kutsehariduse ja -koolituse raames, sealhulgas dūs-ga õppijate puhul. Siin on mõned põhipunktid:

Euroopa Nõukogu kutseharidust ja -koolitust käsitleva soovitusel riiklikus rakenduskavas on kirjeldatud riigi lähenemisviisi kutseharidusele ja -koolitusele (Eesti Haridus- ja Teadusministeerium, 2022). Selle eesmärk on anda inimestele teadmised, oskused ja pädevused, et areneval tööturul ja ühiskonnas edukalt toime tulla. Kuigi selles ei arvestata otseselt hariduslike erivajadustega õppijate vajadusi, kirjeldatakse selles siiski personali, mis on vajalik edukaks õpikeskkonnaks. Tavaliselt

Eesti seaduste kohaselt on põhikoolides ja gümnaasiumides nõutavad tugiisikud (Riigi Teataja, 2023). Lisaks sellele sisaldab Eesti haridusstrateegia 2021-2035 konkreetset sätet elukestva õppe kohta - ja seega ka täiend-, kutse- ja ümberõppe. Selles on öeldud, et "luuakse toetusmeetmed, mis aitavad erivajadustega inimestel siseneda tööturule ja kohaneda muutustega" (lk 25, Haridus- ja Teadusministeerium, n.d.). Kuigi need õiguslikud nõuded on väga toetavad puuetega inimesi, ei taga nad siiski juurdepääsu/kättesaadavust. Näiteks võib kurtidel õppijatel olla õigus tõlkele, kuid Eesti partneri koolipõhiste kogemuste kohaselt ei ole Eestis piisavalt tõlke.

Itaalias on 1992. aasta Itaalia seadus 104 peamine raamistik kõigi puuetega seotud küsimuste jaoks, samas kui konkreetseid õpiraskusi ja hariduslike erivajadustega õpilaste vajadusi käsitletakse erinevates õigusnormides.

Itaalia seaduses 8. oktoober 2010 nr 170 "Uued eeskirjad spetsiifiliste õpiraskuste kohta hariduses" tunnustatakse düsleksia, düsortograafia, düsgraafia ja düskalkuulia kui spetsiifilised õpiraskused, mida nimetatakse DSA-deks. Rakendusmäärus (ministri määrus 5669/2011) ja 2011. aastal avaldatud "Suunised DSA-ga õpilaste õiguseks õppimisele" annavad juhiseid meetmete kohta, mida tuleb rakendada eriliste õpiraskustega õpilaste kaitsmiseks ja toetamiseks.

DSAGA õpilaste õigus õppimisele on tagatud mitmete algatuste kaudu, mida toetab MIUR (haridus- ja teenistusministeerium), ning individuaalsete õpperadade loomise kaudu koolikeskkonnas. Selline sekkumine keskendub individuaalsele ja isikupärastatud õpetamisele, kompenseerivatele vahenditele, hajutavatele meetmetele ning asjakohastele kontrolli- ja hindamisvormidele.

Hiljuti kiideti heaks 28. märtsi 2022. aasta seadus nr 25, mille artiklis 7 (lõige 2 bis ja järgnevad) kehtestatakse DSAGA töötajate põhiõigused. See uus 28. märtsi 2022. aasta seadus nr 25 keelab igasuguse DSAGA inimeste diskrimineerimise töökohal.

Belgias on individuaalsete õppekavade (IEP) koostamine Belgia koolides ja kutsehariduse ja -koolituse üks olulisemaid tavasid. IEP-d on kohandatud iga õpilase konkreetsetele vajadustele, sealhulgas düsleksia õppijatele, ning kirjeldavad vajalikku tuge, kohandusi ja muudatusi nende edukaks osalemiseks kutseõppeprogrammides. Belgia keskkooliõpetajad peavad järgima teatud hulka koolitust igal aastal, mida nimetatakse

"koolitus jätkub" (või jätkukoolitus). Selle koolituse pikkus ja korraldus on kogukonniti erinev: Prantsuse kogukond nõuab kuus pool päeva aastas, mida korraldavad erinevad institutsioonid (CEDEFOP, 2019). Suurem osa sellest koolitusest on mõeldud uute meetodite ja vahendite uurimiseks, et parandada oma praktikat, ning osa sellest võib keskenduda kaasamisele ja ligipääsetavusele koos viisidega, kuidas kohandada oma tunde ja õpetamistehnikaid laiemale õpilaste ringile või konkreetsetele sihtrühmadele. Belgias kui liikmesriigis on samuti olemas riiklik poliitika ja tavad, mille eesmärk on tagada puuetega inimeste kaasav haridus ja koolitus. Valloonia on kaasav haridus reguleeritud kohustuslikku haridust ja õppeaasta korraldust käsitleva määrusega. Selles dekreedis rõhutatakse kaasamise tähtsust üldhariduses ja kutseõppes.

ELi tasandil on kehtestatud mitmesuguseid poliitikameetmeid ja algatusi, et edendada kaasamist hariduses ja koolituses. Mõned kõige olulisemad neist on järgmised:

- Euroopa puuetega inimeste strateegia 2021-2030, mis hõlmab sätteid juurdepääsetava hariduse ja kaasava koolituse kohta, pakkudes liikmesriikidele laiaulatuslikku raamistikku.
- EQAVET - raamistik, millega kehtestatakse kutsehariduse ja -koolituse süsteemide kvaliteedi tagamise põhimõtted ja kriteeriumid kogu ELis. Kuigi see keskendub eelkõige kvaliteedi tagamisele, mõjutab see ka düs- õppijate toetamist, edendades standardiseeritud lähenemisviisi kutsehariduse ja -koolituse programmide kavandamisele ja rakendamisele, rõhutades kaasamise vajadust.
- Euroopa puuetega inimeste strateegia 2010-2020 on ELi poliitika nurgakivi, mis käsitleb puuetega inimeste kaasamist erinevatesse eluvaldkondadesse, sealhulgas tööhõivesse. Selles strateegias rõhutatakse võrdsete tööhõivevõimaluste, mõistlike kohanduste ja kõigile, sealhulgas puuetega inimestele kättesaadavate töökohtade loomise tähtsust. See on aidanud oluliselt kaasa teadlikkuse tõstmisele ja kaasatuse edendamisele töökohtadel kogu ELis.
- Euroopa sotsiaalõiguste samm on edendanud võrdseid võimalusi ja hõlmab kohustust tagada õiglased töötingimused ja õiglane palk töötajatele, sealhulgas puuetega inimestele.

2.2 Kas on märkimisväärseid lünki teabes, mis aitaksid hinnata neurodiversiteedi teadlikkuse, poliitika või tavade taset kutsehariduse ja -koolituse valdkonnas?

Olemasolev kirjandus, mis käsitleb neurodiversiteeti kutsehariduse ja -koolituse valdkonnas, on **Kreekas** märkimisväärselt vähene ja ebapiisav. Olemasolevad allikad, mis viitavad Kreeka juhtumile, koosnevad valdavalt vananenud sekundaarsetest viidetest. Sellest hoolimata on tehtud jõupingutusi, et edendada kaasamist hariduses, hõlmates algatusi, mis on suunatud koolitusele ja kutsealasele arengule ("Professional VET Teacher and Trainer Development: Key to Quality Learning"). Nimelt näitavad nii empiirilised andmed kui ka praktilised asjaolud, et puuduvad otsesed sidemed või koostöö kutsehariduse ja -koolituse asutuste, tööstuse sidusrühmade ja tugiorganisatsioonide vahel.

Märkimisväärne puudujääk on **lirimaal** õppimisraskustega inimeste jaoks vajadus saada ametlik diagnoos, et kasutada hariduskeskkonnas pakutavat toetust. Õppijatel, kellel puudub ametlik diagnoos kõrgharidusasutustes ja paljude avalike teenuste toetuste puhul, võib olla raskusi olemasoleva toetuse täielikul kasutamisel. Iirimaa võib seetõttu puududa teave või teadmised oma intellektihäirest ja olemasolevatest toetustest. Kutseõppeasutused erinevad siiski kõrgharidusasutustest, kus nõutakse hariduspsühholoogi diagnoosi, mis võib põhjustada ebasoodsas olukorras olevatele õppijatele rahalist koormust ja mille puhul võib Iirimaa kontekstis olla pikk ooteaeg. Iirimaa Dublini linna ETB täiskasvanute ja täiendkoolituse puhul (mis on samaväärne kutsehariduse ja -koolituse puhul) võivad õppijad saada spetsiaalselt koolitatud hindajalt aruande, milles kirjeldatakse nende erilisi õpiraskusi (Specific Learning Difficulty, SLD). Kutsehariduse ja -koolituse pakujad aktsepteerivad seda aruannet kui tõendit selle kohta, et neil on düs-häire.

Eesti on rakendanud mitmeid poliitikameetmeid ja tavasid, et toetada õppimist kutsehariduse ja -koolituse raames, sealhulgas SLD-ga õppijate puhul. Kuigi puuetega inimeste jaoks on olemas väga toetav raamistik, ei taga see siiski juurdepääsu/kättesaadavust. Näiteks võib kurtidel õppijatel olla õigus tõlkele, kuid Eesti koolipõhiste kogemuste kohaselt ei ole Eestis piisavalt tõlke.

Itaalias on vähe kirjandust neurodiversiteedi kohta kutsehariduse ja -koolituse raames. Konkreetsete andmete puudumine võib tuleneda düs-häiretega õpilaste väga individuaalsetest praktikatest. Kutsenõustamisel ja orienteerumisel puudub sageli piisav koolitus nende isikute tõhusaks toetamiseks, mis tekitab probleeme kaasavas hariduses.

Neurodivergentsete inimeste arvu kutsehariduses ja nende hulgas on raske hinnata, sest **Belgias** puudub sellekohane statistika. Hindamismenetlustes on märkimisväärseid lünki, mis võivad takistada kohandatud toetusmeetmete väljatöötamist. Samuti on üldiselt puudu teavet ja vahendeid, mis on suunatud konkreetselt kaasamisele ja juurdepääsetavusele kutsehariduse ja -koolituse valdkonnas. Belgia haridussüsteemi käsitlevates poliitikavaldkondades mainitakse õpihäireid üldiselt, kuid enamik vahendeid ja poliitikavaldkondi on keskendunud üksnes kooliharidusele ja pakuvad harva viiteid või kohandusi töökeskkonnas kohaldamiseks.

2.3 Milline on praegune ELi või riiklik poliitika ja tavad ning mil määral toetavad või hõlbustavad need düsleksia õppijate õppimist töökohal?

Euroopa Liit on välja töötanud ulatusliku kava, et edendada õiglust kõigis oma liikmesriikides. Euroopa sotsiaalsete õiguste samm on väga oluline, arvestades selle rolli turvalise ja kaasava keskkonna loomisel düs-häiretega inimestele. **Kreekal** on õnnestunud kehtestada poliitika, mis hõlbustab akadeemilise tegevuse ja tööturu vahelist seost, mis on saavutatud riikliku haridus- ja inimressursi arendamise nõukogu kaudu ("Kaasaegne kutseharidus - sild õpilase ja tööturu vahel"; "E.E.K. ühendamine tööturuga koolitusjuhistekutsete IME-GSEVEE/K.A.E.L.E.-E.S.E.E. kaudu"). Lisaks on tehtud jõupingutusi, et pakkuda püsivat abi intellektipuudega inimestele (Wehman). Kuigi on rakendatud mitmeid poliitikameetmeid, on nende tõhusus siiski endiselt vaieldav teema.

Iirimaa töökeskkonnas rõhutab puuetega inimeste tööhõive üldstrateegia 2015-2024, et on oluline arendada puuetega töötajate suutlikkust ja oskusi, et nad saaksid täielikult tööle asuda, ning selle strateegia toetuseks on olemas tõendid programmide kohta, sealhulgas Ahead'i programm "*The Willing Able Mentoring (WAM) workplace programme*", mille eesmärk on ületada lõhe koolilõpetajate tööturule sisenemisel.

lirimaal loodud algatus, mille eesmärk on parandada neurodivergentsete töötajate juurdepääsu kvaliteetsele tööhõivele, on Ahead'i poolt loodud programm "*Willing Able Mentoring (WAM) workplace programme*", mille lähenemisviis on kahe-suunaline: ühelt poolt toetatakse puuetega lõpetajate juurdepääsu tööturule ja teiselt poolt toetatakse tööandjaid puuetega inimeste paremal integreerimisel töökohale.

Eesti on kirjeldanud oma lähenemisviisi kutseharidusele ja -koolitusele (Eesti Haridus- ja Teadusministeerium, 2022). Kuigi selles ei käsitleta otseselt hariduslike erivajadustega õppijate vajadusi, kirjeldatakse selles siiski personali, mis on vajalik edukaks õpikeskkonnaks. Mõned sätted hõlmavad järgmist:

- diagnoositud või oletatava puudega õpilaste vajaduste hindamine ja tegevuskava koostamine, mis hõlmab individuaalseid õppekavasid (IEP).
- nõustamine ja toetamine ning tõsisemate vaimse tervise probleemide edastamine teistele asjakohastele avalik-õiguslikele asutustele.
- Seminaride juhendamine töötajatele ja õpetajatele ning õpetajate toetamine, esitades nende kursuste üksikute õpilaste profiilid ja vajadused.

Eesti seaduste kohaselt on tugiisikud nõutavad põhikoolides ja gümnaasiumides (Riigi Teataja, 2023). Lisaks sellele sisaldab Eesti haridusstrateegia 2021-2035 konkreetset sätet elukestva õppe ja ümberõppe kohta. Selles on sõnastatud, et "luuakse toetusmeetmed, mis aitavad erivajadustega inimestel siseneda tööturule ja kohaneda muutustega" (lk 25, Haridus- ja Teadusministeerium, n.d.). Oluline on märkida, et Eesti haridusstrateegiasse kuulub ka eesti keele ainupoliitika rakendamine alates eelkoolist kuni teatud ülikooli kursusteni, alates 2024. aastast (ERR Uudised, 2023) (ERR Uudised, 2023). See on toonud kaasa karmi kriitika ÜRO poolt (OHCHR, 2023). Pole üllatav, et on tõestatud, et õpilased õpivad kõige paremini oma kodukeeles, mis võib kõrvaldada ka õpivaesuse (Maailmapank, 2021). Seetõttu võiks ühekeelne poliitika jõuda kutseõppeasutustesse enne 2030. aastat. See tähendab, et mingil hetkel ei oleks Eestis olemasolevad programmid, nagu ümberõpe või täiendkoolitus, kättesaadavad vähemuskeelsetele rühmadele, kellel on ka kõrgem töötuse määr kui eestikeelsetel rühmadel.

Kuigi Itaalia haridussüsteemis õppivate düs-õpilaste kohta on olemas teave, puuduvad andmed düs-õpilaste tööturule ülemineku kohta. Olemasolevatest andmetest ilmneb, et tööturul puuduvad düs-häiretega inimesi käsitlevad eeskirjad ja et düs-häiretega seotud andmete kogumine on pärast õppetsükli lõppu katkenud. Mõned kättesaadavad allikad Itaalia tööerakendamise ja tööturu kohta tuginevad düs-häiretega inimeste eest seisvate ühingute poolt läbiviidud uuringutele ja viited uuringutele.

düs-häiretega inimestele suunatud algatuste rakendamine töajõus on nii hiljutine - see toimus 2022. aastal -, et praegu puudub kirjandus nende mõju kohta töökeskkonnas.

Väike, kuid põhimõtteline revolutsioon, mille see uus seadus 2022. aastal kaasa toob, võib jääda puudulikuks, kui ei võeta meetmeid tööandjate ja töötajate valimise eest vastutavate isikute teadlikkuse tõstmiseks.

Belgia on võtnud vastu õigusaktid, nagu 2003. aasta seadus puuetega inimeste tööhõive kohta (Loi du 10 avril 2003 sur l'emploi des personnes handicapées), et edendada puuetega inimeste, sealhulgas düs-õpilaste tööhõivet. Kõnealune õigusakt kehtestab selge raamistiku düs-õppejõudude kaasamiseks töajõusse ja tugevdab võrdsete võimaluste põhimõtet tööhõives.

Selle õigusakti mõju on olnud märkimisväärne, sest sellega on loodud õiguslik alus düside õppijate kaasamiseks töajõusse. Selle raamistiku tõhusus võib siiski varieeruda seoses rakendamisprobleemidega ja erinevustega selles, mil määral tööandjad düs-õpilasi vastu võtavad. Tööandjate teadlikkuse tase ja nende kohanduste järjepidev rakendamine võib olla potentsiaalne parandamisvaldkond. Belgia pakub spetsiaalseid kutsekoolitusprogramme, mis on mõeldud õpiraskustega inimeste vajadustele. Nende programmide eesmärk on parandada dü-õpilaste tööalast konkurentsivõimet, pakkudes neile kohandatud koolitust ja toetust. Nende programmide tõhusus on tihedalt seotud nende individuaalse kvaliteediga. Edukus võib erineda sõltuvalt programmi ülesehitusest ja sellesse investeeritud ressurssidest. Paljud teenused on kättesaadavad töötajatele, kes neid otsivad, kuid tööandjad ei ole kohustatud tegema mingeid kohandusi õpiraskustega töötajatele, eriti kuna diagnoosi ei pruugita täpsustada ega jagada tööandjatega

või pidada seda töötajate töölevõtmisel või ülesannete määramisel asjakohaseks, eriti valdkondades, mis ei ole seotud haridusega.

3. Igast partnerriigist avalikult kättesaadavad andmed järgmistes valdkondades

3.1 Töötuse määr vs. töötus koos düs määraga

Kreekas oli keskharidusjärgse tehnilise kutsehariduse omandanute töötuse määr murettekitavalt kõrge, ulatudes 2016. aasta esimeses kvartalis 25,6%ni, ületades teiste vanuserühmade puhul 50% (Athanasouli et al.). Isikud, kes on "düs õppijad", puutuvad kokku märkimisväärsete takistustega haridusele ja koolitusele juurdepääsul, mis seab nad konkureerival tööturul selgelt ebasoodsasse olukorda (Russell; Lauth). Neid probleeme süvendab asjaolu, et düs- õppijad seisavad silmitsi arvukate raskustega kogu tööotsinguprotsessi vältel, mistõttu on neil oluliselt suurem tõenäosus jääda pikemaks ajaks töötuks (Lauth). Nagu Athanasouli jt. märkisid, varjatud töötuse mõiste varjab tegelikkust veelgi, kusjuures düs- õppijad kuuluvad sellesse kategooriasse, kuna nende väljavaated saada tööd on minimaalsed, isegi kui nad on kordagi tööle saanud.

Iirimaa oli 121 200 inimest vanuses 15-74 aastat töötu, töötuse määr oli 4,4% ja noorte (15-24) töötuse määr on 12,2% (Labour force Survey 2023, § Key finding). Iirimaa üldise töötuse määra, sealhulgas noorte tööhõive määra võrdlemine düs määradega on kohati keeruline, kuna andmed on esitatud valdavalt kõigi puuetega inimeste rühmituse kohta. Kelly ja Maître (2021, lk 76) esitatud konkreetsemad andmed on kättesaadavad inimeste kohta, kellel on "raskusi õppimise, mäletamise või keskendumisega", kusjuures see on teatanud, et 2016. aasta liri rahvaloendusel vähendas see inimeste tööhõive tõenäosust 9,3 protsendi võrra. Stark andmed, mis on esitatud Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsiooni (CSO, võrdõiguslikkus ja diskrimineerimine, OECD, 2021) aruandes "Disability, Work and Inclusion in Ireland: Engaging and Supporting Employers" näitab, et puuetega inimeste osalemine tööturul on Iirimaa suhteliselt madal (30-36%) ja Iirimaa tööhõive lõhe on kaks korda suurem kui OECD keskmine. On raske sellest rahvuslikust pildist välja lugeda tööhõivevahet düsfunktsionaalsete isikute jaoks, kuid mainitud üheks selle vahe põhjustajaks on 'vahe madala haridustasemega isikute tööhõives ja suurem osakaal madala haridustasemega puudega isikutest.

Solas teatab, et umbes 45,8 % puuetega täiskasvanutest, kes õpivad kutsehariduskoolis, on madalama haridustasemega enne täiendkoolitust (FET numbers in 2020, lk 3). ja OECD andmetel on 4 tööealistest puuetega inimestest 10-st (41,8) madala haridustasemega, mis on kaks korda kõrgem kui puueteta inimestel (17,5) (OECD, 2021). Puuetega inimeste madalam haridustase võib viidata laiemale probleemile haridustoetuse saamisel liri kontekstis ning see võib olla seotud ressursside saamise takistustega, mis võivad tuleneda näiteks ametliku diagnoosi puudumisest

Itaalias on hinnanguliselt peaaegu 3 miljonit inimest, kellel on spetsiifilised õpiraskused (5% elanikkonnast). Praegu puuduvad ametlikud andmed düs-häiretega inimeste koguarvu kohta, ka seetõttu, et neid häireid diagnoositakse laialdaselt vähem kui 15 aasta jooksul: paljudel düs-häiretega täiskasvanutel puudub seega diagnostiline tõend. Spetsiifiliste õpiraskuste diagnooside arv on aja jooksul pidevalt ja järk-järgult kasvanud, kuna alates 2010. aastast, mil võeti vastu seadus nr 170, on teadlikkus selle nähtuse kohta suurenenud. ISTAT (Itaalia riiklik statistikaamet) andmetel oli töötuse määr Itaalias 2022. aastal 8,1%. Samal aastal oli noorte (15-24-aastaste) töötuse määr 23,7%. Kuigi mõlemad näitajad on võrreldes varasemate aastatega vähenemas, on need endiselt üsna kõrged, eriti võrreldes teiste ELi riikide näitajatega.

Belgias on olemas mõned aruanded SLD-ga inimeste üldiste raskuste kohta seoses töö otsimise või säilitamisega (AVIQ, 2020), kuid puuduvad konkreetsed andmed töötuse määra kohta, kuna kõik töötajad ei anna oma diagnoosist teada ja tööandjad ei kipu pidama ametlikke märkmeid oma töötajate õpihäirete kohta.

Lisas B on väljavõtted andmetest, mis on avalikult kättesaadavad **Eesti valitsuse poolt** (inglise keeles). Statistikaameti veebileht on stat.ee. Andmetest selgub, et **kõigi isikute** töötuse määr oli kõrgeim 2020. aastal 6,9% ja madalaim 2019. aastal 4,5%. **Puudega** inimeste töötuse määr oli kõrgeim 2020. aastal 6,7% ja madalaim 2019. aastal 4,1%. Andmed ei kirjelda ega liigita puude enda alusel. Andmed ei sisalda diagnoosimata ega avalikustamata häireid.

3.2. Kutsehariduse ja -koolituse lõpetamise eriala vs. tööerakendamine

Kreeka kutseõppeprogrammid ei ole veel andnud oodatud tulemusi. Sellest tulenevalt on selle allsüsteemi "väljavoolul" märkimisväärseid omadusi, sealhulgas nõrk seos tööhõivega ja nõrk seos töökoha säilitamisega. Kreekas puudub ametlik statistika, mis võrdleks erivajadustega õppijate kutseõppest tööle ülemineku määrasid üldise noorte elanikkonna omadega, välja arvatud üldised ja vananenud andmed, mis viitavad nõrgale seosele eriala lõpetamise ja tööerakendamise vahel (kutsehariduse ja -koolituse süsteem ja erivajadustega õppijate kutseharidus ja -koolitus).

Vastavalt Solasile, Iirimaa riiklikule agenduurile, mis jälgib **Iirimaa** täiendõppe ja koolituse (kutsehariduse ja -koolituse ekvivalent) sektori ehitamist, registreeriti 2021. aastal kutsehariduse ja -koolituse programmidesse 10 588 puuetega õppijat, neist õppijate arvudest teatas enamik õppijaid, et nad olid enne registreerimist kas töötud või majanduslikult mitteaktiivsed (2021, lk 2). Nendest õppijatest 4026 teatasid, et neil on "raskusi õppimise, mäletamise või keskendumisega", kuid esitatud arvudes ei olnud märgitud, millise konkreetse õpihäirega uuringus osalejad end identifitseerisid (2021, lk 3). Aruandes "This is FET Learners with Disabilities 2021" toodi välja, et kõige levinumad õppevaldkonnad on "täiskasvanute kirjaoskuse, kogukonnahariduse ja PLC-programmid (lõputunnistuse järgsed programmid). Üldiste programmide ja kvalifikatsioonide osakaal oli 57,2 protsenti (lk 6). Neli peamist õppevaldkonda tuvastati järgmiste näitajate järgi: 9,4 protsenti äri- ja haldus- ja õiguselal, 8,1 protsenti tervishoiu ja sotsiaaltoetuste valdkonnas, 7,1 protsenti teenuste valdkonnas ning 5,6 protsenti kunsti- ja humanitaarteaduste valdkonnas (FET in Numbers 2021 "Puudega õppijad", lk 6). Esitatud andmed näitavad, et 91,6 protsenti puuetega õppijatest lõpetas 2021. aastal osaliselt või täielikult mõne kursuse (lk 1). Käesolevas aruandes ei ole kindlaks tehtud andmeid SLD õppijate tööerakendamise taseme kohta võrreldes nende kutsehariduse ja -koolituse lõpetamise erialaga, kuna need ei ole Solasilt avalikult kättesaadavad.

Itaalia riiklikul tasandil ei ole andmeid kutsehariduse ja -koolituse lõpetamise eriala ja tööerakendumise kohta, kuid mõningaid andmeid on võimalik koguda piirkondlikest haridusasutustest, kes on teinud andmete kogumise algatusi. See juhtub seetõttu, et Itaalias on piirkondadel haridusküsimustes samaaegne õigusloome pädevus ning haridus- ja kutseõppe küsimustes ainupädevus, mis võib põhjustada erinevusi andmete kogumisel, mis ei ole riiklikes õigusaktides ettenähtud. Piirkondlike õigusaktide ja riiklike õigusaktide kogumine ja analüüs on toonud esile keerulise olukorra, kus eri piirkondades valitsevad heterogeensed tingimused seoses toetusmeetmete kasutamisega avalike konkursside ajal ning düs-häirega inimeste kaitsevormide või diskrimineerimisvastaste eeskirjade täielik puudumine töökohal.

Üldiselt on esimesed töökohad, mida inimene pärast kutsehariduse ja -koolituse lõpetamist **Belgias** otsib ja leiab, tihedalt seotud tema erialaga, kuid karjäärisuund võivad muutuda. Puuduvad konkreetsed andmed selle kohta, kui sageli see juhtub ja kui palju kutsehariduse ja -koolituse lõpetajaid töötab mõnes muus valdkonnas kui see, mida nad õppisid.

Eesti kutsehariduse ja -koolituse sektoris on õppijate haridus üldiselt kõrge kvaliteediga. Kooli lõpetajate ja tööhõive tõusu analüüsil põhinevad tulemused näitavad aga, et aastatel 2019-2022 otsib vähem kui 50% kutsehariduse õppijatest tööd õpitud kutsealal (Pihl ja Krusell, 2024). On oluline märkida mõningaid piiranguid. Esiteks, et kutsehariduse ja -koolituse õppijad on ka huvialade harrastajad, mis moonutab andmeid nende suhtes, kes otsivad täiskohaga tööd selles valdkonnas. Teiseks on mõned kutsealad, näiteks aiandus, hooajalised. Lisaks on ka näidatud, et väga noored õpilased, kes õpivad raskematel kutsealadel, nagu programmeerimine, jäävad sageli töökohapraktika võimaluste osas tähelepanuta, kuna nende vanus tekitab kahtlusi tööle võetavuse osas.

3.3. Konkreetsed andmed, mis jälgivad teatud dü tööhõivet või tööhõivevõimalusi.

Avaldatud seireandmete puudumine **Kreekas** näitab, et puuetega inimeste avatud tööturul osalemise ulatuse ja omaduste täpsel hindamisel on suuri probleeme (Vlachou et al). Puudega inimesed seisavad silmitsi märkimisväärse väljajätmisega tasustatud tööhõivest

Lisaks sellele kaasneb puudega ka suurem vaesusrisk, materiaalne puudus ja sotsiaalne tõrjutus (Groce et al., 2011; Vlachou et al.). Kreekas integreeriti toetatud töötamine 1990. aastate lõpus intellektipuudega inimestele osutatavate kutsealaste teenuste lahutamatuks osaks. Toetatud tööhõive spetsialistide ametlike ja süstemaatiliste koolitusprogrammide vajalikkust käsitletakse tavaliselt Kreeka toetatud tööhõive liidu (ELETYPE) või asutuste endi algatuste kaudu (Vlachou et al.).

Konkreetsete andmete kogumine, mis jälgiksid düs-häireid tööhõive võimalustest **lirimaal**, oli keeruline, kuna uuringud keskenduvad valdavalt puuetega inimestele kui alarühmale või neile, kellel on raskusi õppimise, mäletamise või keskendumisega, mis näitab laiemat isikute ringi. Vanemad uuringud düsleksiahaigete kohta on kättesaadavad, näiteks düsleksia töörühma aruanne (2001), kuid ajakohastatud andmed oleksid teretulnud. Iirimaa düs-töötajate jaoks on peamine takistus, mida tuleb tähele panna, avalikustamata jätmine, kuna hinnanguliselt ainult 50% Iirimaa täiskasvanutest otsustab tööandjatele varjatud puudest teada anda ning see võib avaldada negatiivset mõju nende karjäärile töökohal ja vaimsele tervisele ning see toob kaasa düs-töötajate kohta käivate andmete puudumise.

Eesti on digitaalne ühiskond ja seetõttu on neid andmeid lihtne registreerida ja jälgida. *Lisas B* on väljavõtted andmetest, mis on avalikult kättesaadavad Statistikaametist. Tööturul osalevate isikute puhul näitavad andmed, et **kõigi tööturul** osaleda võivate isikute (nt mitte lapsed ega pensionärid) tööhõive määr oli 2020. aastal madalaim 77,6% ja 2022. aastal kõrgeim 80,6%. **Ilma puudeta** isikute tööhõive määr oli 2020. aastal madalaim 80,6% ja kõrgeim 2022. aastal 83,5%. **Puudega inimeste** tööhõive määr oli madalaim 2022. aastal 38,4% ja kõrgeim 2018. aastal 41,4%. Euroopa Komisjoni andmetel oli puuetega inimeste tööhõive määr Eestis 2018. aastal 64,3% võrreldes 85,2%ga teiste inimeste puhul. Puuetega inimeste tööhõive määr on Eestis kõrgem kui EL 27 keskmine (Euroopa Komisjon, 2021). Siiski on puuetega inimeste tööhõive määr Eestis endiselt oluliselt madalam kui puueteta inimeste tööhõive määr.

Itaalia tööturule siseneb igal aastal umbes 15 000 düs-häirega isikut. Itaalia düsleksia ühingu 2021. aasta uuring näitas, et ligi 500 osalejat seisavad silmitsi probleemidega. Pooled ei avalikusta oma seisundit kunagi tööl. Üle 70 % on hädas selliste ülesannetega nagu võõrkeeled, arvutused ja keskendumisvõime. Ligi 70% sai noomituse; 37% seisis silmitsi palga- ja karjääri kahjustustega ning 12% vallandati oma häire tõttu. Haridustasemed olid erinevad, enamikul oli keskkooli- või kõrgharidus. Rohkem kui pooled olid tööl, 35% olid töötud, enamasti 19-25 aastaste hulgas. Ainult 8,1% avalikustas oma haiguse alati tööl, peamiselt kolleegidele.

Belgias on olemas mõned aruanded SLD-ga inimeste üldiste raskuste kohta seoses töökoha otsimise või säilitamisega (AVIQ, 2020), kuid puuduvad konkreetset andmed tööhõive määrade kohta.

3.4 Asjakohane teave riikide kaupa

Kreekas üksikisikutega tehtud intervjuudes rõhutatakse, et püsiva töökoha saamine on peaaegu võimatu ja et riigiasutused kohtuvad sageli suletud ustega (Vlachou et al.). Toetatakse aga seda, et O.E.C.D. poolt rakendatud poliitika on vastuolus teiste rahvusvaheliste organisatsioonide poolt rakendatud poliitikaga (Symeon ja Lela). Riiklikud ja kohalikud struktuurid ei ole veel osutunud tõhusaks tööhõiveprobleemiga tegelemisel (Tsiantis et al.). Sama kehtib ka muude riiklike meetmete kohta, näiteks tehtud positiivse diskrimineerimise kohta, mille raames riigi- ja kohalikud asutused peavad võtma tööle mitmeid neurodivergeetikuid (ibid.).

Itaalias rõhutavad eksperdid düs-häirete ja konkreetsete kognitiivsete tunnuste äratundmise tähtsust tõhusaks individuaalseks õpetamiseks. Ametlikud andmed alates 2010. aastast näitavad spetsiifiliste õpiraskuste diagnooside pidevat kasvu, eriti pärast 2010. aasta seadust nr 170. Riiklike koolide andmed näitavad, et umbes 5-7% õpilastest on düs-häired. Tööturul puudub siiski piisav toetus, kuna hiljutised poliitikameetmed ei ole veel täielikult jõustunud. Töövahendeid, nagu õigekirjakontrollid, keelekursused, automaatsed tõlkijad, arvuti abivahendid ja spetsiaalsed kontaktid, peetakse töö raskustega toimetulekuks kasulikuks.

Belgias arutatakse SLDde teemat tavaliselt kolleegide vahel, olgu tegemist siis õpetajate või töötajatega, kuid väljaspool koolisüsteemi teatatakse sellest harva või hinnatakse seda kvantifitseeritult. Ainsad lood või tunnistused, mida võiks leida, ei ole osa ametlikest aruannetest ega ole seotud üldiste poliitikate loomisega, vaid pärinevad intervjuudest inimestega, keda need häired puudutavad. Selliseid andmeid võiks täpsustada vajaduste hindamistes ja väikesemahulisteks uuringutes, mida teevad organisatsioonid ja institutsioonid, mis on loodud eesmärgiga tagada kaasamine ja ligipääsetavus konkreetsetes valdkondades. Õpihäirete või neurodiverentsusega seotud isikute ja haridus-, koolitus- ja töönõustamise spetsialistide intervjuud võiksid anda ülevaate selles küsimuses, kuid neurodiverentsusega inimesed peavad sageli ise otsima ja leidma ressursse ja tunnistusi, et arendada mehhanisme ja tehnikaid, et töötada koos oma probleemidega, nende ümber ja neist hoolimata. Tööandjatele ei ole kehtestatud nõudeid ega poliitikaid, mis nõuaksid SLD-ga töötajate kaasavaid kohandusi töökohal.

4. Materjalid ja meetodid

Käesolevas aruandes on kasutatud disainipõhist uurimismeetodit, mis on õppeteadustes laialdaselt kasutusel olev metoodika, kuna see on iteratiivne ja võimaldab nüansseeritud võrdlusi ja pakutud lahendusi uuritavale probleemile. Selline lähenemisviis aitab rikastada aruannet rikkaliku teabega, tõstes selle pelgalt puuduste loetelust kaugemale. Seniste uurimistulemuste ja poliitikate kronoloogiline esitamine eelneb praeguste tulemuste arutamisele. Asjakohaste andmete kogumiseks viidi läbi ulatuslik andmekaeve, mille käigus uuriti ja analüüsiti põhjalikult haridusele suunatud ajakirju ja raamatuid, mis käsitlesid neurodiversiteedi, tööhõive ja organisatsiooniliste aktide teemasid. Kuigi aruande keskmes on Kreeka juhtum, hõlmab see põhjaliku ja nüansseeritud vaatenurga andmiseks ka asjakohaseid ELi poliitikavaldkondi ja meetmeid.

Arvestades andmete puudumist, usume, et kvalitatiivsed meetodid võivad hetkel olla kõige tõhusamad. Kuigi statistika on puudulik, annavad intervjuud õpiraskustega inimestega uurijatele teavet nende tegelike probleemide kohta omast käest. Mis puutub teistesse teabeallikatesse, siis on olemas mõned asjakohased aruanded, näiteks "Inclusive Education: The way forward. Riiklik aruanne: Belgium" (Van Hove, De Schauwer, Vaughan, 2018), mis on kirjutatud Erasmus+ programmi tulemusena, või "Vocational Haridus ja koolitus: Policy and Practice in the field of Special Needs Education

- Literature Review" (European Agency for Development in Special Needs Education, 2012). Soovitatakse kombineerida dokumendianalüüsi ja intervjuude läbiviimist, et tagada võimalikult täielik teave.

5. Kirjeldusuuringute väljatöötamine

5.1 Toetus, mis on saadaval neurodivergentsetele töötajatele ja õpilastele partnerriikides.

Kuigi **Kreeka** jääb EL-i keskmisest maha, on rakendanud erinevaid poliitikameetmeid, mille eesmärk on toetada düsleksiaõppijaid kutsehariduse ja -koolituse (VET) keskkonnas. Õigusraamistikud ning selliste komiteede ja asutuste nagu riiklik kutsehariduse ja -koolituse komitee ja Euroopa erivajaduste ja hariduse agentuur loomine näitavad jõupingutusi haridustõkete kõrvaldamiseks. Siiski on andmed kutsehariduse ja -koolituse ning düsõppijate kohta endiselt vähesed. Töökohal on Euroopa erivajadustega inimeste hariduse arendamise agentuuri ja riikliku haridus- ja inimressursi arendamise nõukogu algatuste eesmärk aidata düs-tüüpi inimestel tööle siirduda. ELi sotsiaalsete õiguste Euroopa sammad seab esikohale õppijate ja töötajate võrdsed võimalused, kuid düsõppijate jaoks on endiselt probleeme tööturule ja võimalustele juurdepääsul piiratud tähelepanu ja andmete tõttu, mis säilitab takistusi ja ebavõrdsust (Pappas et al., 2022; Zoniou- Sideri et al., 2022; Greece Apprenticeships: An essential part of the National VET Strategy, 2022; Professional VET Teacher and Trainer Development: Key to Quality Learning, 2022; Wehman, 2022; Vlachou et al., 2022; Lee et al., 2022; "Euroopa sotsiaalõiguste samba elluviimine", 2022; Garben, 2022; Polomarkakis, 2022; "The European Pillar of Social Rights in 20 Principles", 2022; seadus 5023/2023; seadus 4443/2016; Kivirauma, 2022).

Iirimaa täiskasvanutele pakutavate haridusprogrammide (VET-kursused) raames osalevad düsleksiaõpilased võivad saada abi tasuta täiskasvanute nõustamisteenustest, mida pakub haridus- ja koolitusnõukogu. Need, kes võivad olla vajanud varajases koolituses tuge, jätnud kooli pooleli ja naasnud kolledžisse või soovivad oma võimeid kolledžis parandada, võivad saada toetust. Sarnaselt võivad puudega õpilased pöörduda kutsehariduse ja -koolituse kolledžites tegutseva puuetega inimeste tugiteenistuse poole, kui neil on kutsehariduse ja -koolituse kolledžites õppimise käigus pidevaid või ajutisi raskusi (Disability Support Service - City of Dublin Education and Training Board).

The Dyslexia Association of Ireland on düsleksiahaigete laste ja täiskasvanute tugiteenuste pakkuja, kes pakub teavet, propageerib ja suurendab teadlikkust düsleksiahaigete inimeste nimel. DAI pakub peamist tuge düsleksia ja düskalkuulia kahtlusele hinnanguid.

Düspraxia/DCD Ireland pakub mitmesuguseid toetusi düspraxia/ düspraxiahaigetele noortele ja täiskasvanutele ning nende peredele ja tugiisikutele. [Dyspraxia/DCD Ireland - Meist](#). Ahead Ireland on mittetulundusühing, mis töötab selle nimel, et luua puuetega inimestele kaasavam haridus ja tööhõive täiendkoolituses ja -koolituses, kõrghariduses ja kõrghariduse omandanute tööhõives. Ahead annab teavet puuetega õpilastele ja koolilõpetajatele, õpetajatele, nõustajatele ja lapsevanematele puudega seotud küsimuste kohta hariduses, viib läbi riiklikke uuringuid puuetega õpilaste kaasamise kohta, osaleb riiklikel poliitilistel foorumitel ning pakub jätkuva kutsealase arengu võimalusi haridus- ja kutsehariduses ja kõrghariduses töötavatele töötajatele, et suurendada nende teenuste kaasavust.

Üks näide valitsusvälisest toetusest düs-tunnustega inimestele ja tööotsijatele on neurodivergeetsetele inimestele spetsialiseerunud riiklik konsultatsiooniettevõtte *Specialisterne Ireland* (<https://www.specialisterne.ie/>), kes toetab neurodivergeetsete inimeste tööhõivet, sobitades nende oskusi ja eripärasid ning kasutades nende tugevusi. Specialisterne aitab ka tööandjatel mitmekesistada oma meeskonda ja luua kaasavat töökeskkonda. Iirimaaal loodi algatus Open Doors, et toetada liri ühiskonna marginaliseerunud inimeste juurdepääsu tööhõivele ja haridusele, luues selleks võimalusi. See algatus oli oluline täiendus Iirimaa kodanikuökosüsteemile, arvestades, et Euroopa Komisjoni Iirimaa kohta koostatud riigiaruandes (Euroopa Komisjon, 2019, lk 37) teatati, et Iirimaaal on puuetega inimeste tööhõive määr üks madalamaid ELis - 26,2 %.

Itaalias pakub neurodivergentsetele inimestele, eriti töötajatele ja üliõpilastele, olulist tuge AID (Itaalia Düsleksiaühing). AID algatuste eesmärk on kompenseerida tähelepanu puudumist düs-häiretega inimeste kaasamisel ühiskonnaellu koolituse, teavitamise ja otsese toetuse kohtumiste kaudu düs-häiretega täiskasvanutele, ettevõtetele ning koolidele ja ülikoolidele. AID tegutseb kogu riigi territooriumil, kasutades ära ühingu kapillaarsust, et luua struktureeritud ja märkimisväärne tegevus, mille eesmärk on vabastada praegune ummikseis. AID-tegevuse tõhususe tagamine eeldab nende kaasamist erinevatel tasanditel:

- toetus ja teave täiskasvanutele düsleksiahäiretega.
- ettevõtte töötajate koolitamine (asjaomased ettevõtte teemad: personalijuhtimine, personalijuhtimine, heaolu, kommunikatsioon, turundus, juhtimine).
- ülikooli töötajate koolitamine (töölerakendamine, kvalifikatsioonieksamid, registrisse kandmine).
- orienteerumise töörühma käivitamine ja sellega seotud uute lähenemisviiside katsetamine põhi- ja gümnaasiumides.
- huvikaitse töörühma tegevus, et soodustada suuremat kaitset seadusandlikust vaatenurgast.
- andmete kogumine riigi tasandil levitatavate sihtotstarbeliste küsimustike haldamise kaudu (düs-häiretega inimeste töötuse määr, põhjused, andmete kogumine projektis osalevate ettevõtete poolt tulemuste mõistmiseks).
- erinevate meetmete ja töörühmade andmete analüüs, et laiendada teadmisi ja uuringuid antud teemal.

Kõik need meetmed võimaldavad AID-l koguda mitmesuguseid andmeid, mis praegu puuduvad, et mõista probleemi, analüüsida selle põhjuseid eri piirkondlike kontekstide alusel ja leida strateegiaid raamistiku parandamiseks järgnevatel aastatel.

Belgia haridussüsteemi üldises poliitikas mainitakse õpiahäireid, mis nõuavad õpetajate koolitust, et arendada oma meetodeid ja kohandada materjale. Spetsiaalselt kutsehariduse ja -koolituse jaoks mõeldud poliitika ei ole. Mõned organisatsioonid pakuvad siiski vahendeid, mida õpetajad võivad valida. Prantsuse Ühenduses on spetsialiseerunud keskused, mida nimetatakse eripedagoogika tugikeskusteks. Need keskused pakuvad koolidele ja kutseõppeasutustele nõustamist, koolitust ja vahendeid, et toetada erinevate õppimisvajadustega õpilasi. Ressursiõpetajad ("enseignants de rééducation") vastutavad õpiraskustega õpilaste otsese toetamise eest. APEDA (õpiraskustega laste ühendus) pakub õpetajatele ja lapsevanematele koolitust,

terapeudid ja erivajadustega inimesed, kes on seotud klassi ja elustiili kohandamisega koos digitaalsete vahenditega. Lisaks pakub FormaFormi platvorm, mis on loodud

koostöös Foremi ja IFAPME (Valloonia tööalase koolituse ja füüsilisest isikust ettevõtjate ning väikeste ja keskmise suurusega ettevõtete instituut) ning Bruxelles Formationiga (riiklik kutseõppeasutus), mitmesuguseid koolituskursusi ja teenuseid, mis aitavad arendada oskusi erinevates valdkondades: pedagoogika, suhtlemine ja tööalased teadmised. Kõiki neid saab rakendada kutsehariduse ja -koolituse keskkondades neurodivergentsete õpilaste abistamiseks.

Lisaks sellele on "ADHD, ASC & LD Belgium" mittetulunduslik tugiorganisatsioon, mis pakub Belgia ingliskeelsetele inimestele ADHD, autismi ja õpihäirete (või düs-häirete) kohta tugivõrgustikku, tõendus põhise teavet ja ressursse, toetades neurodivergentsete laste ja teismeliste vanemaid, peresid, õpetajaid ja koole. Enamik nende ressursse neurodivergentsete täiskasvanute jaoks ja nende kohta professionaalsetes keskkondades on seotud ADHD ja autismispektriga, vähe andmeid düs-häirete kohta, samas kui enamik nende tööst tehakse kooli- ja koolitusaastate jooksul ettevalmistusena, mitte pidevaks juhendamiseks täiskasvanuelu jooksul. Üks nende projektidest "Neurodiverse aju töökoht" tõstab siiski teadlikkust neurodiversiteedi eelistest töökeskkonnas, olles esindatud sotsiaalmeedia platvormidel ja pakkudes juurdepääsu mitmesugustele teenustele, nõustamisele, koolitustele ja institutsioonidele.

Eestis on olemas Töötukassa, millel on juba mitmeid programme, mis aitavad puuetega inimestel tööturule siseneda ja seal püsida. Eestis registreeritakse kõigepealt, et isikul on vähenenud töövõime, ja hinnatakse, mil määral on see vähenenud. Üks selline abiprogramm pakub tööandjatele kuni 12 kuuks tööassistenti. Seda täiendavat inimest kasutatakse tavaliselt tööharjutuse eesmärgil, kuid teda võib kasutada ka füüsilise piiranguga isiku abistamiseks. Kahjuks on programmi peamine probleem see, et töö ise on alatasustatud. see tähendab, et on äärmiselt raske leida sellist inimest, kes seda ametikohta täidaks.

Teiseks pakub töötukassa tööandjatele nõustamisteenust. "Konsultatsiooni- ja teabeteenus annab tööandjatele ülevaate, kuidas toetada erinevate terviseprobleemide ja erivajadustega inimesi töökohtal" (Töötukaasa, n.d.). Lõpuks on olemas rahaline stiimul. Kui tööandja võtab tööle vähenenud töövõimega inimese, võib ta saada tagasimakstavaid sotsiaalmakse. Sotsiaalmaks on täiendav ~35%, mida tööandjad maksavad otse riigile lisaks tavapalgale. Seda summat ei arvestata palgapakkumises, seega ei peeta seda tulumaksuks, vaid pigem tööandja kuluks. Sarnane programm on olemas ka siis, kui töötaja on märgitud lihtsalt *pikaajalise töötuna*.

5.2 Näited/poliitika töökohal või kutsehariduse ja -koolituse valdkonnas

Lisaks poliitika rakendamisele ja regulatiivsetele püüdlustele **Kreekas** edendab riiklik haridus- ja inimressursi arendamise nõukogu aktiivselt hariduse ja tööturu vahelist sünergia (kaasaegne kutseharidus ja -koolitus - sild õpilase ja tööturu vahel). Sellele vaatamata on neurodivergentsete isikute ja kutsehariduse ja -koolituse lõpetajate tööhõive määrad märkimisväärselt kõrgemad kui üldpopulatsioonis (Athanasouli et al.). Määrade täpsust varjutab varjatud töötus, samas kui nende stabiilsus on vaieldav (Vlachou et al.; Rusell; Lauth). Tööhõive osas ei ole aga andmete puudumise tõttu selge, kas erivajadustega kutsehariduse ja -koolituse lõpetajad suudavad oma erialal tööd leida. Siiski eeldavad allikad, et seos nende kahe vahel on nõrk (kutsehariduse ja -koolituse süsteem ja erivajadustega õppijate kutseharidus ja -koolitus; üleminek koolist ja tööhõivesse). Düs-töötajatele pakutakse sageli töökohti, mis pakuvad madalat palka ja piiratud oskuste nõudeid, näiteks rutiinset kontoritööd ja kaugtööd. Eeltoodu on peamised tegurid, mis viivad dys-töötajad tõrjutusse ja isolatsiooni (Barnes & Mercer; Groce et al.; Vlachou et al.). Nagu Vlachou et al. rõhutavad, on dys- häiretega inimestel kehvad väljavaated püsiva töökoha leidmiseks. Sõltumata Kreeka toetatud tööhõive liidu (ELETYPÉ) tegevusest rõhutasid abisaajad emotsionaalse toetuse olulist rolli oma eesmärkidele keskendumise säilitamisel, enesekindluse, eneseteadvuse ja usalduse edendamisel ning väärtus- ja produktiivsustunde kasvatamisel (Areberg et al.). Lisaks sellele on teistes uuringutes tuvastatud positiivseid tulemusi, sealhulgas töövõimaluste vastavust abisaajate eesmärkidele, vajadustele ja oskustele ning juhiste andmist soodsate töötingimuste läbirääkimiseks (Boyce jt; Johnson jt). Terviklik lähenemine kaasamisele peab ületama hariduspiirid ja hõlmama selliste kaasavate töökohtade loomist, mis väärtustavad neurodivergente inimesi, arvestavad nende unikaalseid tugevusi ja pakuvad vajalikku toetust nende tööalase edu edendamiseks (Wehman).

Vt lisa A, kus on loetletud näited/põhimõtted iga riigi töökohal/ kutsehariduse ja -koolituse valdkonnas.

6. Tulemused

Kreeka on võtnud mitmeid meetmeid, et toetada dūs- õppijaid kutsehariduse ja -koolituse raames, kuigi jääb selles osas ELi keskmisest maha (Pappas et al.; Zoniou-Sideri et al.). Alustades õiguslikest meetmetest, on riik võtnud vastu sellised seadused nagu seadus 3699/2008, seadus 4186/2008, seadus 4386/2016 ja seadus 4547/2018, mille eesmärk on luua tugev õigusraamistik, et kõrvaldada haridusele juurdepääsu takistavad süsteemsed tõkked. Lisaks võtab riiklik kutsehariduse ja -koolituse komitee koostöös tehnilise komiteega vastutuse kutsehariduse ja -koolituse ajakohastamise ja õpipoisiõppe riikliku strateegilise raamistiku rakendamise eest, mida toetab Euroopa erivajaduste ja hariduse agentuur (Kreeka õpipoisiõppe: riikliku kutseharidusstrateegia oluline osa). Kuid kutsehariduse ja -koolituse ning dūs õppijate kohta käivate andmete piiratus tekitab probleeme nende eriliste vajaduste asjakohasel käsitlemisel (Tsiantis et al.).

Mis puutub dūs-töötajate tööhõivesse, siis Euroopa Eripedagoogika Arenguagentuur aitab õppijate üleminekut koolist tööturule, hõlbustades Kreekas kasutusele võetud poliitikameetmete kaudu hariduse ja tööhõive vahelisi seoseid. See saavutus on ilmne sellistes aruannetes nagu "Kaasaegne kutseharidus ja -koolitus - sild õpilase ja tööturu vahel", "Kreeka õpipoisiõppe: Oluline osa riiklikust kutsehariduse ja -koolituse strateegiast" ja "E.E.K. ja tööturu ühendamine koolitusjuhiste kaudu - kutsed IME-GSEVEE/K.A.E.L.E.-E.S.E.E.". Lisaks on suunatud kooskõlastatud jõupingutused intellektipuudega inimeste pidevale toetamisele, aidates neil ületada tööga seotud probleeme ja kohaneda töökeskkonnaga, nagu on uuritud Wehmani, Vlachou jt. ja Lee jt. töödes.

On ilmne, et kuigi **lirimaa on olemas** mehhanismid puudega töötajate/õppijate paremaks kaasamiseks, on siiski ligikaudu 45,8% puudega täiskasvanutest, kes õpivad kutseõppeasutustes, madalama haridustasemega enne täiendkoolitust (FET numbers in 2020, lk 3) ja 4 tööealistest puudega inimestest 10-st (41,8) on madala haritud, mis on kaks korda suurem kui puudeta inimeste puhul (17,5) (OECD, 2021). Puuetega inimeste madalam haridustase viitab laiemale probleemile toetuse saamisel hariduses liri kontekstis ja see võib olla seotud ressursside saamise takistustega, mis võivad tuleneda näiteks ametliku diagnoosi puudumisest. Parimate tavade kindlakstegemine teiste Euroopa riikide kutsehariduse ja -koolituse valdkonnas puude hindamise ja avalikustamise valdkonnas annaks lirimaa kaasamise maastikule suurt lisaväärtust. Selle algatuse oluline meede puudega töötajate jaoks oli "Employers for Change", tööandjatele mõeldud teabeteenus puude kohta, mille eesmärk on anda tööandjatele teavet ja nõuandeid puudega töötajate töölevõtmise ja juhtimise kohta. Tööandjad muutuste eest"

annab tööandjatele nõu ja teavet, haldab veebipõhiseid teabeallikad, osaleb teadlikkuse tõstmise ja teavitustegevuses, hoiab sidemeid tööandjate ja puuetega inimestega ning edendab "positiivset äritegevust" puuetega inimeste töölevõtmiseks.

Kuigi **Eestis** on mitmeid poliitikaid ja seadusi, mis toetavad erinevate puuetega inimeste kaasamist, ei tähenda see alati tööle võtmist, nagu nähtub andmetest jaotistes 3.1 ja 3.3. Õpiraskustega inimestel Eestis seisavad silmitsi märkimisväärsete väljakutsetega tööturule sisenemisel, nagu nähtub tööhõive- ja töötuse andmetest. Need statistilised andmed rõhutavad olemasolevaid erinevusi ja väljakutseid, millega õpiraskustega inimesed tööturule integreerumisel kokku puutuvad Eestis. Nende probleemide lahendamine nõuab nii valitsuselt kui ka erasektorilt ühist pingutust, et rakendada kaasavaid poliitikaid ja pakkuda toetusmehhanisme, mis võimaldavad kõigil tööturul võrdseid võimalusi.

Mis puutub düs-häiretega õpilastesse **Itaalias**, siis aastate jooksul on teadlikkus sellest nähtusest järk-järgult kasvanud nii perede kui ka koolide seas ning suurenenud on erinevate düs-häiretüüpide kohta väljastatud tunnistuste arv. düs-häiretega inimestele suunatud erimeetmete kehtestamine tööturul toimus nii hiljuti, 2022. aastal, et nende mõju kohta töökohal ei ole kirjandust. Nende meetmete puudumine kuni 2022. aastani oli tõenäoliselt takistuseks, et koguda mingeid andmeid, mis uuriksid konkreetselt düs-häiretega inimeste üleminekut koolist tööle: selgituseks võib olla, et ei olnud vajadust tuvastada inimesi düs-häiretega, kuna ei olnud ühtegi käsitletud meedet. Itaalia Düsleksiaühingu ettepanekute põhjal tehtavad edasised parandused hõlmavad järgmist:

- Seaduse 170 laiendamine ülikooliõpilastele
- Diagnoosimissertifikaatide väljastamise lihtsustamine täiskasvanutele
- Avalike diagnostikakeskuste arvu suurendamine
- Pakkumine tasuta karjäärinõustamise ja nõustamise teenuseid
- Tagamine professionaalsete praktikavõimaluste olemasolu
- Pakkumine tööle asumise toe
- Tagamine juurdepääsu töövahenditele kogu karjääri jooksul
- Mentoriteenuste pakkumine
- Düs ekspertide kaasamine ettevõtetesse
- Teadlikkuse suurendamine tööandjate hulgas
- Kiire ligipääsu tööturule loomine
- Stimulantide pakkumine düs häiretega inimeste tööle võtmiseks
- Tugevuste, nagu loovus ja vastupidavus, propageerimine tööl.

Belgias puuduvad spetsiaalselt neurodivergentsetele inimestele suunatud poliitikameetmed kutsehariduse ja -koolituse valdkonnas. Siiski on olemas olulised dokumendid ja seadused, mis on neile kaudselt kasulikud. Valloonia piirkonnale kõige suuremat mõju avaldavad poliitikavaldkonnad on järgmised:

- määrus kohustusliku hariduse ja õppeaasta korralduse kohta, milles rõhutatakse kaasava hariduse tähtsust ja kehtestatakse põhireeglid, mida koolid peavad järgima.
- 2003. aasta seadus puuetega inimeste tööhõive kohta, et edendada puuetega inimeste, sealhulgas puuetega õppijate tööhõivet. Kõnealune õigusakt kehtestab selge raamistiku puudega õppijate kaasamiseks töajõusse ja tugevdab võrdsete võimaluste põhimõtet tööhõives.

Belgias on kehtestatud teatavad eeskirjad, et tagada riiklikul tasandil kaasav haridus ja võrdsed võimalused tööhõives. Puuetega inimestel on õigus mõistlikele kohandustele nii koolis kui ka töökohal. Peale selle on mõned piirkondlikud institutsioonid pakuvad abi vähem struktureeritult. Sellised organisatsioonid nagu APEDA pakuvad neurodivergentsetele inimestele teavet ja koolitust.

7. Järeldused

Kreekas hõlmab praegune kaasava hariduse poliitika ja kord erinevaid elemente, nagu seadused, poliitika ja eripedagoogide teadmised. Mitmete seaduste ja poliitikate, sealhulgas 4386/2016 ja 4547/2018, kutsehariduse ja -koolituse õpetajate ja koolitajate arendamise poliitika, Euroopa sotsiaalõiguste sammas ja Kreeka õpipoisiõppe strateegia eesmärk on edendada kaasamist ja kaasavaid tavasid haridusasutustes (Euroopa erivajaduste ja hariduse agentuur). Siiski ei ole nende rakendamine tõeliselt tõhus. Hoolimata eripedagoogide ja kaasavate tavade olemasolust klassiruumides, seisavad neurodivergentsed isikud endiselt silmitsi probleemidega kvaliteetse hariduse saamisel. Samamoodi on tehtud jõupingutusi neurodivergentsete inimeste integreerimiseks tööturule selliste algatuste kaudu nagu "Modern VET - Sild õpilase ja tööturu vahel" ja Euroopa erivajaduste ja hariduse agentuur, mis hõlbustab üleminekut koolist tööle. Olemasolevat teavet neurodivergentsete inimeste tööalase konkurentsivõime kohta on siiski vähe ja see on vananenud. Teadlased, nagu Vlachou jt, rõhutavad vajadust kõrvaldada see teadmiste puudujääk ja valgustada neurodivergentsete inimeste ees seisvaid väljakutseid mõtestatud töökoha leidmisel.

Neurodivergentsed isikud on tööturul märkimisväärselt alaesindatud, mis viitab nõrgale poliitikale, vähesele julgustamisele ja minimaalsele tööhõivesse kaasamisele. Need, kellel õnnestub tööd leida, satuvad sageli madala kvalifikatsiooniga ja minimaalse palgaga töökohtadele, mis seab nad suurema vaesusrisi, sotsiaalse tõrjutuse ja isolatsiooni ohtu. Vaatamata ELi tasandi poliitikale ja strateegilistele raamistikele, nagu Euroopa sotsiaalõiguste sammas ja riiklik haridus- ja inimressursi arendamise nõukogu, on tööturg jätkuvalt väga ebavõrdne düs-töötajate jaoks. Oluline on pöörata tähelepanu haavatavatele elanikkonna rühmadele ning pakkuda neile piisavat toetust ja kaitset. Selle lõhe ületamiseks on poliitilistel institutsioonidel kohustus pakkuda neurodivergentsetele inimestele nõuetekohast haridust ning riik peab hõlbustama

paremaid sidemeid tööturuga, luua töövõimalusi ja soodustada keskkonda, kus tööandjad saavad aru, mida neurodivergentsed töötajad võivad töökohal pakkuda ja kuidas nende eripärasid ära kasutada. Nagu eelnevalt mainitud, on olemasolev teave parimate tavade kohta ebapiisav, eriti seoses Kreeka düs- töötajatega, mis näitab, et on hädasti vaja täiendavaid uuringuid ja tõhusate strateegiatega väljatöötamist, et tagada võrdsed võimalused ja kaasamise võimalus.

Eesti paistab Euroopa Liidus silma oma täpse arvestuse ja põhjaliku statistika poolest, mis käsitleb töötavat ja töötut tööjõudu.

Esitatud andmed ja poliitikameetmed rõhutavad Eesti pühendumust kaasamisele, eriti kutsehariduse ja -koolituse valdkonnas. Siiski on endiselt probleeme, sest ainult eesti keele poliitika tõttu on puudu vajalikest töötajatest, näiteks tõlkidest, ja võimalikud keelebarjäärid mõjutavad vähemuskeelseid rühmi.

Mis puutub töökohtadesse, siis Töötukassal on programme, mis on mõeldud puuetega inimeste abistamiseks tööjõusse sisenemisel ja seal püsimisel. Nende algatuste hulka kuuluvad tööalased abiprogrammid, nõustamisteenused tööandjatele terviseprobleemide ja erivajadustega inimeste toetamiseks ning rahalised stiimulid sotsiaalmaksude tagasimaksete kaudu. Sellest hoolimata on endiselt probleeme, eelkõige seoses töökohtade alatasustamisega abiprogrammide raames, mis raskendab sobivate kandidaatide leidmist.

Kokkuvõtteks võib öelda, et kuigi Eesti on teinud edusamme õppimiskustega inimeste toetamise poliitika ja tavade rakendamisel kutsehariduses ja töökohal, on siiski veel kriitilisi valdkondi, mis vajavad parandamist. Tugiteenuste kättesaadavuse tagamine, keelega seotud probleemide lahendamine ja stimuleerimisprogrammide täiustamine on olulised sammud kaasavama ja mitmekesisema tööturu edendamiseks Eestis. Koostöö nii riiklikul kui ka ELi tasandil võib veelgi aidata kaasa sellise keskkonna loomisele, mis väärtustab neurodiversiteeti ja pakub kõigile inimestele võrdsed võimalusi tööelus.

Itaalia peab vaidlustama vananenud uskumused düsi õpilaste võimete kohta. Tõhus koolitus hõlmab tegelike juhtumite uurimist ja sihtotstarbelist koolitust koolijuhtidele. Itaalia seadusandlikud aktid ei liigita düs-häireid puueteks, mis mõjutab juurdepääsu toetusmeetmed. Struktureeritud andmete puudumine düs- häirete kohta tööturul rõhutab vajadust kaasavama lähenemisviisi järele. Kaasamispoliitika võib parandada düsleksiahaigete inimeste tööhõivevõimalusi, kuid töötajad peavad siiski ise oma seisundist teada andma ja taotlema kohandusi. Nende lünkade tekkimisele aitab kaasa see, et kuni 2022. aastani puuduvad konkreetsete õigusaktid düs-häirete kohta töökohal. Diskrimineerimise kõrvaldamiseks ja võrdsete võimaluste tagamiseks on oluline määratleda ühised tavad düs-häiretega inimeste tööerakendamise ja tööalase edu toetamiseks. Kuigi 2022. aastal kehtestatav uus seadus pakub sarnaseid toetusmeetmeid nagu hariduses, piirduvad olulised soodustused puudega isikutega, kes

on tunnistatud puudega isikuteks.

Belgia õpiraskustega inimesed saavad kasu mõnest piirkondlikul, riiklikul ja rahvusvahelisel tasandil rakendatud poliitikast ja seadustest. Neil on õigus mõistlikele kohandustele nii koolis kui ka töökohal, kuigi puuduvad täpsed eeskirjad või suunised selle kohta, kuidas sellist toetust kutsehariduse ja -koolituse valdkonnas pakkuda. Puuetega inimeste toetamine Belgias võib mõnikord olla struktureerimata ja sõltub enamasti konkreetsetest koolidest, töökohtadest ja organisatsioonidest, kes selles valdkonnas tegutsevad. Selle olukorra eelis on see, et süsteem on suhteliselt paindlik ja õigesti kasutatuna aitab see arvestada nii üksikute puuetega inimeste vajadusi kui ka konkreetsel juhul olemasolevaid võimalusi, hõlbustades dialoogi abivajajate ja asjaomaste organisatsioonide vahel. Selle tulemuseks on head tavad, nagu näiteks FormaFormi platvormi loomine Valloonia piirkondlike asutuste toetusel. Sellise süsteemi peamine puudus on see, et raske on otsustada, millal puuetega inimeste õigusi rikutakse, sest palju sõltub tõlgendamisest. Teine probleem on see, et ressursid on tavaliselt kättesaadavad ainult neile, kes neid otsivad, ja need jõuavad väga harva laiale publikule. Kindlasti on vaja töötada selle nimel, et õpetajad, tööandjad ja sotsiaaltöötajad saaksid rohkem teavet düs-häiretega inimeste vajaduste kohta. Samuti on palju teha õigusaktide valdkonnas, et tagada kaasav haridus ja võrdsed töövõimalused korrapärasemalt ja struktureeritumalt.

Iiri riik ja kodanikuühiskond on keskendunud oma jõupingutused neurodiversiteediga töötajate ja üliõpilaste paremale kaasamisele, mis, nagu käesolevast uuringust ilmneb, on töötanud tuvastada ja kõrvaldada puudujäägid olemasolevas toetuses.

Dysineduprowork-projekti tulevastes etappides konsolideeritakse käesolevas aruandes tuvastatud eespool nimetatud poliitika ja tavad Iiri töökohal ja kutsehariduse ja -koolituse seadetes ning võrreldakse ja vastandatakse Kreeka, Eesti, Itaalia ja Belgia olemasolevat poliitikat ja strateegiaid, mis on aluseks järgmistele tööpakettidele ja anda terviklik ülevaade kaasamise olemusest Euroopa riikides ning käsitleda takistusi, millega düsitöötajad ja õppijad silmitsi seisavad. Dysineduprowork-projekti WP2 tulemused pakuvad vahendeid ja materjale, et toetada seda üleminekut kaasavale töö- ja kutsehariduskeskkonnale Irimaal.

8. Lisad

A. Näited/põhimõtted töökohal/ kutsehariduse ja -koolituse valdkonnas.

Liide 8.A.

NäitedPoliitika töökohal kutsehariduse ja -koolituse seaded.docx

NäitedPoliitika töökohal kutsehariduse ja -koolituse seadetes.pdf

Liide 8.A.

B. Kättesaadav statistika riikide kaupa:

Iirimaa (Lisateavet leiate riiklikust aruandest)

Statistikaameti (CSO) statistilises väljaandes "Võrdõiguslikkus ja diskrimineerimine Iirimaa 2019" rõhutatakse, et 18 protsenti üle 18-aastastest täiskasvanutest koges diskrimineerimist töökohal, kusjuures 24 protsenti puuetega inimestest on kogenud diskrimineerimist võrreldes 16,7 protsendiga puueteta inimestest¹ (CSO, 2019). Kuigi Dys-häired on juhtudel, kus ei avalikustata varjatud puudeid, peaksid Dys-töötajad tundma end tööandjate poolt võimestatuna, et avalikustada ja tööriistakomplektid, mis toetavad avalikustamist nii töötajatele kui ka tööandjatele, on olulised.

Itaalia

¹<https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/er/ed/equalityanddiscrimination2019/>.

Eesti (käsitletud punktides 3.1 ja 3.3. Allikas: Statistikaamet)

(Joonis 1.3 töötuse määr Eestis)

Viited (riikide kaupa)

Kreeka

Areberg, Cecilia, et al. "Kogemused individuaalse paigutamise ja toetamise lähenemisviisist raske vaimuhaigusega isikute puhul". *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, vol. 27, juuli 2012, lk. 589-596, <https://doi.org/10.1111/j.1471-6712.2012.01056.x>.

Athanasouli, Aggeliki, et al. Kutseharidus ja -koolitus Euroopas - Kreeka. CEDEFOP ReferNET, 2016, libserver.cedefop.europa.eu/vetelib/2016/2016_CR_GR.pdf. Kasutatud juuli 2023.

Bampalou, Christina E, et al. "Kreeka täiskasvanud elanikkond, kellel on spetsiifilised õpiraskused: Epidemiology, Demographics, and Gender Differences." *Hellenic Journal of Psychology*, vol. 17, 2020, pp. 97-118, ejournals.lib.auth.gr/hjp/article/view/7849, <https://doi.org/10.26262/hjp.v17i2.7849>. Kasutatud juuli 2023.

Barnes, Colin ja Geof Mercer. "Invaliidsus, töö ja heaolu". *Work, Employment and Society*, vol. 19, sept. 2005, lk. 527-545, sci-hub.se/10.1177/1744629519871172, <https://doi.org/10.1177/0950017005055669>. Kasutatud juuli 2023.

Bell, Mark. "Vaimupuudega inimesed ja tööturule kaasamine: Milline on ELi tööõiguse roll?" *European Labor Law Journal*, vol. 11, okt. 2019, lk. 203195251988295, journals.sagepub.com/doi/10.1177/2031952519882953, <https://doi.org/10.1177/2031952519882953>. Kasutatud juuli 2023.

Boyce, Melanie, et al. "Mental Health Service Users' Experiences of Returning to Paid Employment" (Vaimse tervise teenuste kasutajate kogemused palgatööle naasmisel). *Disability & Society*, vol. 23, dets. 2007, lk. 77-88, <https://doi.org/10.1080/09687590701725757>.

"E.E.K. ühendamine tööturuga koolitusjuhiste kaudu- Kutsed IME GSEVEE/K.A.E.L.E.-E.S.E.E.E." Kutseõppe, koolituse, elukestva õppe ja noorte peasekretariaat, Haridus- ja usuasjade ministeerium, apr. 2023, gsvetlly.minedu.gov.gr/syndesi-e-e-k-me-tin-agergasias/151-syndesi-tis-e-e-k-me-tin-agergasias-meso-ton-odigon-katartisis-proskliseis-ime-gsevee. Kasutatud juuli 2023.

"Euroopa sotsiaalõiguste samba elluviimine". Euroopa Komisjon, ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1226&langId=en. Kasutatud juuli 2023.

"Arengud kutsehariduse ja -koolituse poliitikas aastatel 2015-17: Kreeka." CEDEFOP, Euroopa Kutseõppe Arenduskeskus, 2018, www.cedefop.europa.eu/en/country-reports/developments-vocational-education-and-training-policy-2015-17-kreeka. Kasutatud juuli 2023.

"ERASMUS+ lõpp: "Kutseõpet pakkuvate haridusasutuste/õppeasutuste kaasamisvõime suurendamine info- ja kommunikatsioonitehnoloogia (IKT) abil". Haridus-, usu- ja kultuuriministeerium, 2023, www.minedu.gov.gr/ekpaideusi/eidiki-agwgi. Kasutatud juulis 2023.

Haridusest tööellu. Toimetanud Alex Stimpson, Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, 2012, www.cedefop.europa.eu/files/3063_en.pdf. Kasutatud juuli 2023.

Fyssa, Aristeia, et al. "Väikelaste õpetajate arusaam kaasavast haridusest ja sellega seotud praktikad: Reflections from Greece." *International Journal of Early Years Education*, vol. 22, apr. 2014, lk. 223-237, www.researchgate.net/publication/262008590_Early_childhood_teachers'_Käsitus_kaasavast_haridusest_ja_sellega_ühinenud_praktikatest_pegeldused_Kreekast, <https://doi.org/10.1080/09669760.2014.909309>. Kasutatud juuli 2023.

Fyssa, Aristeia ja Anastasia Vlachou. "Kaasavate programmide kvaliteedi hindamine Kreeka koolieelsetes klassides." *Journal of Early Intervention*, vol. 37, sept. 2015, pp. 190-207, [journals.sagepub.com/doi/10.1177/1053815115606908](https://doi.org/10.1177/1053815115606908), <https://doi.org/10.1177/1053815115606908>. Kasutatud juuli 2023.

Garben, Sacha. "Euroopa sotsiaalõiguste sammas: An Assessment of Its Meaning and Significance." *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, vol. 21, mai 2019, lk. 101-127, <https://doi.org/10.1017/cel.2019.3>. Kasutatud juulis 2023.

Georgiadou, Ioanna, et al. "Development of the "Special-Vocational-Education-Service-Quality Scale"." *Quality Assurance in Education*, vol. 28, veebruar 2020, lk. 89-103, www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/QAE-07-2019-0067/full/html, <https://doi.org/10.1108/qae-07-2019-0067>. Kasutatud juuli 2023.

Gerber, Paul J. "Õpiraskuste mõju täiskasvanueas: A Review of the Evidenced-Based Literature for Research and Practice in Adult Education." *Journal of Learning Disabilities*, vol. 45, Jan. 2012, lk. 31-46, <https://doi.org/10.1177/0022219411426858>.

"Kreeka - õpipoisiõpe: Õpipraktika: oluline osa riiklikust kutseharidusstrateegiast." Euroopa Kutseõppe Arenduskeskus, detsember 2016, www.cedefop.europa.eu/en/news/greece-apprenticeships-essential-part-national-vet-strategy. Kasutatud juuli 2023.

Grigal, Meg, et al. "A State Comparison of Vocational Rehabilitation Support of Youth with Intellectual Disabilities' Participation in Postsecondary Education" (Riikide võrdlus kutsealase rehabilitatsiooni toetamise kohta intellektipuudega noorte osalemisel keskharidusjärgses hariduses). *Journal of Vocational Rehabilitation*, vol. 40, 2014, lk. 185-194, content.iospress.com/articles/journal-of-vocational-rehabilitation/jvr683, <https://doi.org/10.3233/jvr-140683>. Kasutatud juuli 2023.

Groce, Nora, et al. "Puude ja vaesus: Vajadus arengupoliitika ja -praktika mõjude põhjalikumaks mõistmiseks." *Third World Quarterly*, vol. 32, sept. 2011, lk. 1493-1513, <https://doi.org/10.1080/01436597.2011.604520>.

Johnson, Robyn Lauren, et al. "Teenuse kasutajate arusaamad toetatud tööhõive tõhusatest koostisosadest". *Journal of Mental Health*, vol. 18, Jan. 2009, lk 121-128, <https://doi.org/10.1080/09638230701879151>.

Karapanagiotou, Maria, et al. "Hindamine- Kreeka indekseeritud aruanne". European Agency for Special Needs and Inclusive Education, Euroopa erivajaduste ja kaasava hariduse agentuur, mai 2006, www.european-agency.org/country-information/reports?country%5B195%5D=195. Kasutatud juuli 2023.

Karlsson, Tobias, et al. "Tee võimaliku tuleviku poole - täiskasvanud õpilaste valik kutsehariduse osas". *Vocations and Learning*, vol. 15, Oct. 2021, link.springer.com/article/10.1007/s12186-021-09280-6#citeas, <https://doi.org/10.1007/s12186-021-09280-6>. Kasutatud juuli 2023.

Kauppila, Aarno, et al. "Õpiraskustega õpilaste kodakondsuse reguleerimine igapäevases kutsehariduses ja -koolituses". *Disability and Society*, vol. 36, July 2020, pp. 1148-1168, sci-hub.ru/www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09687599.2020.1788512?casa_token=HTQwbUYi0xQA AAAA:EihXxQQI0MJQGxCIjiPCXhMwsyJj9pXHp29vWb958G7JcJa9crdapJqgelhVB4CijzAxWb0-B8Wk, <https://doi.org/10.1080/09687599.2020.1788512>. Kasutatud juuli 2023.

Khan, Kareem, et al. "Neuroloogiliste arenguhäiretega lastele ja noortele suunatud veebipõhiste sekkumiste tõhusus: Systematic Review and Meta-Analysis." *Journal of Medical Internet Research*, vol. 21, nov. 2019, www.jmir.org/2019/11/e13478, <https://doi.org/10.2196/13478>. Kasutatud juuli 2023.

Kivirauma, Joel. "Eripedagoogid tööturul: Four Case Studies." *European Journal of Special Needs Education*, vol. 12, nr. 2, juuni 1997, lk. 148-156. www.european-agency.org/sites/default/files/vocational-education-and-training-policy-and-practice-in-the-field-of-special-needs-education-literature-review_VET-LiteratureReview.pdf, <https://doi.org/10.1080/0885625970120206>. Kasutatud 19. juuli 2023.

Lauth, O. 48 puudega täiskasvanu sotsialiseerimine ja ettevalmistus iseseisvaks eluks, kutseõpe ja haridus, Heliose programm. 1996.

"Seadus 3699/2008." Lawspot, sept. 2008, www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/nomos-3699-2008. Kasutatud juuli 2023.

Lee, Stephanie Smith, et al. "Poliitikaühenda lahendamise: Intellektuaalse puudega õpilased ja tee keskharidusjärgsesse haridusse, tööhõivesse ja kogukonnas elamisse". *Journal of Inclusive Postsecondary Education*, vol. 1, 2019, journals.gmu.edu/jipe/article/view/2457, <https://doi.org/10.1302/jipe.2019.2457>. Kasutatud juuli 2023.

Lipka, Orly, et al. "Akadeemilise toetuse mudel õpiraskustega keskkoolijärgsetele õpilastele: Student and Instructor Perceptions." *International Journal of Inclusive Education*, vol. 23, Jan. 2018, pp. 142-157, <https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1427151>. Kasutatud juuli 2023.

Lombardi, Allison R, et al. "Intellektuaalse puudega õpilased ning karjääri- ja tehnilise hariduse võimalused: A Systematic Literature Review." *Journal of Disability Policy Studies*, vol. 29, apr. 2018, lk. 82-96, sci-hub.ru/journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1044207318764863?casa_token=4oFlsgJ4IVEAAAAA:hUiHu54qcXIPy4s-DS73U9qNjPr_8fcWrVC7gxGh8z9-VaYWvH3L01OkLcpuFmSseGbwzHBQEKVT, <https://doi.org/10.1177/1044207318764863>. Kasutatud juuli 2023.

"Kaasaegne kutseharidus - sild õpilase ja tööturu vahel". Euroopa Kutseõppe Arenduskeskus, märts 2018, www.cedefop.europa.eu/en/news/modern-vet-bridge-between-student-and-work. Kasutatud juuli 2023.

Riiklik strateegiline raamistik kutsehariduse ja -koolituse ning õpipõhise õppe edendamiseks. Haridus- ja usuasjade ministeerium, 2016.

Pappas, Marios, et al. "Poliitika, praktikad ja hoiakud kaasava hariduse suhtes: The Case of Greece." *Social Sciences*, vol. 7, June 2018, p. 90, www.mdpi.com/2076-0760/7/6/90, <https://doi.org/10.3390/socsci7060090>. Kasutatud juuli 2023.

Polomarkakis, Konstantinos. "Euroopa sotsiaalõiguste sammas ja püüdlused ELi sotsiaalse jätkusuutlikkuse poole". *Social & Legal Studies*, vol. 20, veebruar 2019, lk. 096466391982919, <https://doi.org/10.1177/0964663919829199>. Jaanuar 2020.

"Kutseõpetajate ja koolitajate professionaalne areng: Kvaliteetse õppimise võti." CEDEFOP, nov. 2016, www.cedefop.europa.eu/en/news/professional-vet-teacher-and-trainer-development-key-quality-learning. Kasutatud juuli 2023.

Rachanioti, Eleni, et al. "Kas ma võin siin töötada?": Tööhõivebarjäärid vaimupuudega inimestele Kreekas". *Journal of Intellectual Disability- Diagnosis and Treatment*, vol. 9, nr. 4, 2021, lk. 354-362. Research Gate, www.researchgate.net/profile/Anastasia-Alevriadou/publication/354189710_Can_I_work_Here_Employment_Barriers_for_Individuals_with_Intellectual_Disabilities_in_Greece.pdf, <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2021.09.04.1>. Kasutatud 19. juuli 2023.

Russell, Clemens. Puuetega noorte haridus-, tööhõive- ja koolituspoliitika ja -programmid neljas Euroopa riigis. Rahvusvaheline Töübüroo, 1998, www.ilo.org/employment/Whatwedo/Publications/WCMS_120230/lang--en/index.htm. Kasutatud juuli 2023.

She, Peiyun, et al. "Long-Term Poverty and Disability among Working-Age Adults". *Journal of Disability Policy Studies*, vol. 19, juuli 2008, lk 244-256, <https://doi.org/10.1177/1044207308314954>.

Symeon, Nikolidakis ja Gogou Lela. "Võrdlevad haridusalased kaalutlused Kreeka keskhariduse erihariduses (2015 - 2019)". *Journal of Education, Society, and Behavioural Science*, vol. 36, nr. 1, 7. jaanuar 2023, lk. 53-60. Open Library, openlibrarypress.com/id/eprint/276/, <https://doi.org/10.9734/jesbs/2023/v36i11203>. Kasutatud 20. juuli 2023.

"Euroopa sotsiaalõiguste sammas 20 põhimõttega". Euroopa Komisjon, ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1606&langId=en. Kasutatud juulis 2023.

"Üleminek koolist tööle: Hariduslike erivajadustega õpilaste peamised probleemid, küsimused ja võimalused 16 Euroopa riigis". Euroopa Eripedagoogika Arenguagentuur, Victoria Soriano, 2002, www.european-agency.org/sites/default/files/transition-from-school-to-employment_Transition-el.pdf. Kasutatud juuli 2023.

Tsiantis, J, et al. "Progress in Intellectual Disabilities Services in Greece" (Edusammud vaimupuudega inimeste teenustes Kreekas). *Journal of Intellectual Disabilities*, vol. 10, juuni 2006, lk. 99-104, sci-hub.ru/journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1744629506064007?casa_token=gUxfRvuGDxIAAAA A :KomCRAvC__Bj9hhTjz0C4480GYRWsaapmngb8NRRFa2ZyPnmfWRzgsxXUbYr30On61RdNCxoO E TV, <https://doi.org/10.1177/1744629506064007>. Kasutatud juuli 2023.

Vlachou, Anastasia, et al. "Toetatud tööhõiveteenuseid saavate puuetega töötajate kogemused Kreekas". *Journal of Intellectual Disabilities*, vol. 25, sept. 2019, lk. 174462951987117, journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1744629519871172?casa_token=nlat4orxxTAAAAA:5EHTKjwZii1WisVUW30fw8kbaY7n-x782B6rTra8DwWC59fi5kPLvjq1ZyVN7kQiaVnLGx1LRw, <https://doi.org/10.1177/1744629519871172>. Kasutatud juuli 2023.

"Kutseharidus ja -koolitus - poliitika ja praktika eripedagoogika valdkonnas ." Euroopa Eripedagoogika Arenguagentuur, 2012.

Kutsehariduse ja -koolituse süsteem ning erivajadustega õppijate kutseharidus ja -koolitus. Refernet, CEDEFOP.

Wehman, P. "Toetatud tööhõive: Mis see on?" *Journal of Vocational Rehabilitation*, vol. 37, 2012, lk. 139-142, www.worksupport.com/documents/JVRSE_what_is_it1.pdf, <https://doi.org/10.3233/JVR2012-0607>. Kasutatud juuli 2023.

Zissi, Anastasia, et al. "Kreeka tööandjate suhtumine puuetega inimeste tööhõivesse: Effects of the Type of Disability." *Scandinavian Journal of Disability Research*, vol. 9, Jan. 2007, pp. 14-25, sci-hub.ru/www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15017410600973234, <https://doi.org/10.1080/15017410600973234>. Kasutatud juuli 2023.

Zoniou-Sideri, Athina, et al. "Inclusive Discourse in Greece: Tugevad hääled, nõrgad poliitikad." *International Journal of Inclusive Education*, vol. 10, Mar. 2006, lk. 279-291, www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13603110500256046, <https://doi.org/10.1080/13603110500256046>. Kasutatud juuli 2023

lirimaa

Ahead, "Work in Education, Disability Act 2005" <https://www.ahead.ie/disabilityact> viimati vaadatud 5th oktoober 2023.

Ahead, "The Willing Able Mentoring workplace programme", <https://www.ahead.ie/wam> viimati vaadatud 5.th oktoober 2023.

Kodanikuinfo, "DARE, puuetega õpilaste vastuvõtukava", <https://www.citizensinformation.ie/en/> viimati vaadatud 5.th oktoober 2023.

Kodanikuinfo, "Töövahendi kohandamise toetus" <https://www.citizensinformation.ie/en/employment/employment-and-disability/workplace-equipment-adaptation-grant/-2473e9> viimati vaadatud 5th oktoober 2023.

Kodanikuinfo, "Töökogemuse praktikaprogramm". <https://www.citizensinformation.ie/en/employment/unemployment-and-redundancy/employment-toetuskavad/töökoht-kogemusprogramm/> viimati vaadatud 5.th oktoober 2023.

Keskne rakendusamet, <https://www.cao.ie/>, viimane juurdepääs 5.th oktoober 2023.

Dún Laoighaire Education and Training Board, Adult Education Training Bord, "Adult Guidance" <https://dublinadulteducation.ie/adult-guidance/> viimati vaadatud 5th oktoober 2023.

Dyslexia Association of Ireland, "Reasonable Accommodations in College and Further Education", <https://dyslexia.ie/> viimati vaadatud 5th oktoober 2023.

Dyslexia Association of Ireland, "Accessing College and Further Education", <https://dyslexia.ie/> viimati vaadatud 5th oktoober 2023.

Dyslexia Association of Ireland, "Disclosure and the Law", <https://dyslexia.ie/> viimati vaadatud 5th oktoober 2023.

Dyslexia Association of Ireland, "What is Dyslexia?" <https://dyslexia.ie/> viimati vaadatud 5th oktoober 2023.

Düsleksia Instituut, Ühendkuningriik (2018) "Euroopa düsleksiaharta 2018". <https://www.eppgroup.eu/sites/default/files/attachments/2018/11/european-dyslexia-charter.pdf> viimati kättesaadav 19. detsembril 2023.

Düsleksia töörühm, (2001) "Düsleksia töörühma aruanne". https://www.sess.ie/sites/default/files/Dyslexia_Task_Force_Report_0.pdf viimati kättesaadav 19. detsembril 2023.

Elftorp, Petra ja Hearne, Lucy (2014) "Täiskasvanute nõustamisvajaduste uurimine haridusalgatuses (AEGI) raames" *Adult Learner: The Irish Journal of Adult and Community Education*, lk 70-83. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1043315.pdf>. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1043315.pdf>

Euroopa Komisjoni (2010) teatis Euroopa Parlamendile, nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele "ELi puuetega inimeste strateegia 2010-2020": [EMPL-2010-01772-00-00-EN-REV-00 \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/eurompl2010-01772-00-00-EN-REV-00)

Ford, J., Chen, F., & Foster, M. (2017). Disainipõhised uuringud: A tool for designing context-sensitive and data-informed educational innovations. [Educational Researcher](https://doi.org/10.1080/00137588.2017.1375888). 46(2), 79-84.

Government of Ireland, "Work Experience Placement Programme", www.gov.ie viimati vaadatud 5.th oktoober 2023.

Iirimaa valitsus, "Comprehensive Employment Strategy for People with Disabilities 2015-2024" (Puuetega inimeste terviklik tööhõivestrategie 2015-2024):
[1120bc6ad254489db9571c74e8572f44.pdf \(assets.gov.ie\)](https://assets.gov.ie/1120bc6ad254489db9571c74e8572f44.pdf), viimati vaadatud 5.th oktoober 2023.

Iirimaa valitsus, "National Disability Inclusion Strategy, 2017 - 2021", kättesaadav aadressil:
[96990962-f41f-4844-b784-e9ccf8cbfa42.pdf \(www.gov.ie\)](https://www.gov.ie/96990962-f41f-4844-b784-e9ccf8cbfa42.pdf) viimati vaadatud 19. detsembril 2023.

OECD ettevõtluse, VKEde, piirkondade ja linnade keskus (CFE), "Disability, Work and Inclusion in Ireland: Engaging Employers' Report (2021).

McKenney, S., & Reeves, T. C. (2014). Haridusdisainiuringute läbiviimine. [Routledge](https://www.routledge.com/9781138000000)²

Solas (2014-2019) "Further Education and Training Strategy", kättesaadav aadressil: [gov.ie - Further Education and Training Strategy 2014-2019 \(www.gov.ie\)](http://www.gov.ie), viimati vaadatud 13. mail 2022th .

Solas (2021) "This is FET Facts and Figures 2021", kättesaadav aadressil:
https://www.solas.ie/f/70398/x/6783e52812/solas_facts_report_2021.pdf viimati kättesaadav 19. detsembril 2023.

Solas (2021) "See on FET, puuetega õppijad 2021", kättesaadav aadressil:
<https://www.solas.ie/f/70398/x/e476cd6bb4/disability-fet-report.pdf> Viimati vaadatud 19. detsembril 2021.

Léargas (2021) "Tööpraktika mõju jälgimine kutseharidusega töötajatele: Ireland National Report" Available at: [Tracing the Impact of European Work Placements on Vocational Learners from Ireland \(2021\) - Leargas](https://www.leargas.ie/2021/05/tracing-the-impact-of-european-work-placements-on-vocational-learners-from-ireland-2021/) viimati vaadatud 13. mail 2022th .

Eesti

ERR Uudised. "Haridusminister kiitis heaks ülemineku Eesti haridustegevuskavale." ERR Uudised, 17. dets. 2022,
<https://news.err.ee/1608823753/education-minister-approves-switch-to-estonian-education-tegevusplaan>.

Eesti Haridus- ja Teadusministeerium. "Lisa - Nõukogu kutsehariduse ja -koolituse soovitus Eesti riiklik rakenduskava". 2022,
https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-10/annex_-_estonian_national_implementation_plan_of_council_recommendation_on_vet.pdf

Euroopa Komisjon. "Sotsiaalkaitsesüsteemid Euroopa Liidus". Veebruar 2021,
<https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=23929&langId=en>.

Ford, C., et al. "Disainipõhiste uuringute kasutamine kõrgharidusuuendustes". Online Learning, vol. 21, nr. 3, 2017, lk. 50-67, <https://www.learntechlib.org/p/189523>.

McKenney, S. ja Reeves, T.C. "Haridusdisaini uuringud". Handbook of Research on Educational Communications and Technology, toimetaja J. Michael Spector jt, Springer, 2014, lk 131-140.

Haridus- ja teadusministeerium. "Eesti hariduse rahvusvahelistumise strateegia 2021-2035" [Estonian Education Internationalization Strategy 2021-2035]. 2022, <https://www.hm.ee/media/1590/download>.

OHCHR. "Eesti: Uus seadus, mis keelab vähemuste emakeelse hariduse, võib rikkuda inimõigusi". 2023, <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/08/estonia-new-law-banning-mother-tongue-education-minorities-may-violate-human>.

Pihl, K. ja Krusell, S. "Madala erialase rakendamisega erialad kutseõppes ja selle põhjused [Madala erialase rakendamisega erialad kutsehariduses ja selle põhjused]." Oskuste ja tööjõuvajaduse seire- ja prognoosisüsteem OSKA, 14. veebr. 2024, Kutsekoda Research. Välja otsitud aadressil <https://uuringud.oska.kutsekoda.ee/uuringud/madala-erialase-rakendamisega-erialad>.

Riigi Teataja. "Töölepingu seaduse konsolideeritud versioon." Riigi Teataja, 15. sept. 2023, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/508012015002/consolide/current>.

Sandberg, R. "Juhtumiuuring disainipõhisest uuringust humanistlike võõrkeeleeõppematerjalide väljatöötamiseks teismelistele." Magistritöö, Tallinna Ülikool, 2022, ETERA, <https://www.etera.ee/zoom/199161/>.

Statistikaamet [Statistikaamet]. ""Puudega inimesed: puue, tööheive" [People with disabled: disability, work motivation]. Statistikaamet, n.d., https://andmed.stat.ee/en/stat/sotsiaalelu__tervishoid__puudega-inimesed__puue_tooheive/THV601/table/tableViewLayout2

Tootukassa. "Vähendatud töövõimega inimese töötamise toetamine" [Vähendatud töövõimega inimese töötamise toetamine]. Tootukassa [Tootukassa], n.d., <https://www.tootukassa.ee/en/vahenenud-toovoimega-inimese-tootamise-toetamine>. Wang, F. ja Hannafin, M.J.. "Disainipõhised teadusuuringud ja tehnoloogia: Enhanced Learning Environments." Educational Technology Research and Development, vol. 53, nr. 4, 2005, lk. 5-23.

Maailmapank. "Väikelaste õpetamine keeles, mida nad kodus räägivad, on õppimisvaesuse kaotamiseks hädavajalik." Maailmapank, 14. juuli 2021, <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/07/14/teaching-young-children-in-the-language-they-speak-at-home-essential-to-eliminate-learning-poverty>.

Itaalia

[- SEADUS 5. veebruar 1992. nr 104 Raamseadus puuetega inimeste abistamise, sotsiaalse integratsiooni ja õiguste kohta.](#)

[- Õigusakt 8. oktoober 2010, nr 170 - Uued eeskirjad, mis käsitlevad spetsiifilisi õpiraskusi koolides. \(GU nr 244, 18.10.2010\).](#)

[- 27. detsembril 2012 välja antud ministrite direktiiv: HARIDUSLIKE ERIVAJADUSTEGA ÕPILASTE SEKKUMISVAHENDID JA KOOLIDE KAASAMISE TERRITORIAALNE KORRALDUS.](#)

[- DSA suunised - lisatud ministri määrusele 5669/11 JUHENDID ÕPPEÕIGUSELE ÕPETAJATE JA ÕPILASTE ÕIGUSELE ÕPPEKORRALDUSELE - lisatud 12. JUULI 2011. aasta ministri määrusele.](#)

[- 28. märtsi 2022. aasta seadus nr 25, mille artiklis 7 \(lõige 2 bis ja järgnevad\) kehtestatakse DSAga töötajate põhiõigused.](#)

[https://formazionelavoro.regione.emilia-romagna.it/entra-in-regione/bandi-regionali/2020/operazioni orientative-e-formative-a-sostegno-della-transizione-scuola-lavoro-dei-giovani-con-disabilita-2013-a-f-2020-2021](https://formazionelavoro.regione.emilia-romagna.it/entra-in-regione/bandi-regionali/2020/operazioni-orientative-e-formative-a-sostegno-della-transizione-scuola-lavoro-dei-giovani-con-disabilita-2013-a-f-2020-2021)

<https://istitutosadra.it/bes-e-dsa-differenza-e-significato>

https://miur.gov.it/documents/20182/6891182/Focus+sugli+alunni+con+Disturbi+Specifici+dell%27App rendimento_aa.ss.201920_202021.pdf/f7518612-5783-d755-9888-6789cd955e93?version=1.0&t=1664375370104

<https://www.ielel.it/sos-scuola-dsa-e-alternanza-scuola-lavoro/>

<https://www.invalsiopen.it/bisogni-educativi-speciali-scuola/>

<https://www.miur.gov.it/dsa>

<https://www.miur.gov.it/web/guest/-/scuola-pubblicati-i-dati-sugli-alunni-con-disturbi-specifici-dell'apprendimento>

<https://www.orizzontescuola.it/bes-e-dsa-invenzione-miur-per-assicurare-promozione-lettera/>

<https://www.scuola.net/news/652/dsa-e-bes-differenze-e-che-cosa-prevede-la-normativa-scolastica-a-riguardo>

<https://www.scuolainforma.it/2023/06/03/bsa-inclusione-scolastica-e-didattica-digitale-le-principali-tecnologie.html>

<https://www.valigiablu.it/disturbi-dsa-leggi/>

<https://www.wladislessia.com/dsa-indennita-e-legge-104-facciamo-chiarzza/>

<https://infodsa.it/>

<https://istruzioneveneto.gov.it/wp-content/uploads/2022/10/REPORT-DSA-2021-2022.pdf>

[f https://labadec.files.wordpress.com/2014/02/7-protocollodislessia-per-la-scuola.pdf](https://labadec.files.wordpress.com/2014/02/7-protocollodislessia-per-la-scuola.pdf)

<https://rivistedigitali.erickson.it/integrazione-scolastica-sociale/archivio/vol-20-n-3/reviiew-internazionale/>

https://www.aiditalia.org/storage/files/Report_indagine_adulti_con_DSA_AID_2021.pdf

<https://www.francescamarchetti.eu/disabilita-passaggio-scuola-lavoro-29-progetti-per-oltre-900-giovani-dalla-regione-un-finanziamento-di-3-milioni/>

<https://www.geaservizi.org/didattica/software-gratuiti-dsa/>

<https://www.dyslexiaprojects.eu/>

Belgia

ADHD, ASC ja LD Belgia. 'Meist - ADHD, ASC & LD Belgium'. <https://Neurodiversity.Be/>, <https://neurodiversity.be/about-us/>. Kasutatud 14. dets. 2023.

APEDA. "Qui sommes-nous - Apeda". <https://www.apeda.be/qui-sommes-nous/>. Kasutatud 14. dets. 2023.

BVBA, APEDA Belgique |. Zenjoy. "Bibliothèque digitale gratuite pour les troubles de la lecture et de l'". *APEDA NumaBib*, <https://www.numabib.be/>. Kasutatud 14. dets. 2023.

CEDEFOP. "Belgia - september 2019: kutsehariduse ja -koolituse süsteem". 27. sept. 2019, <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/vet-in-europe/systems/belgium-2019>.

Euroopa Eripedagoogika Arenguagentuur (2012) Kutseharidus ja -koolitus: Policy and Practice in the field of Special Needs Education - Literature Review, Odense, Taani: European Agency for Development in Special Needs Education.

FormaForm. "Rôles & mission". <https://www.formaform.be/qui-sommes-nous/roles-et-missions/>. Kasutatud 14. dets. 2023.

"Neurodiversed täiskasvanud | Twitter, Facebook". Linktree, <https://linktr.ee/NeurodiverseAdults>. 14.